

KOVÁCS ÉVA

A közoktatás „fejlesztési tervei” 1949–1956 között

Nyolc év a közoktatás történetében látványosan rövid idő. Az 1949–1956 közötti nyolc év viszont – amelyben benne foglaltatott a társadalom minden területének, teljes intézményrendszerének beerősökölése az (egy)párt irányítása alá, majd e társadalom „megtapasztalta” 1952–1953 fordulóján, hogy a „berendezkedett diktatúra működtetésében mindinkább anarchikus összezavarodás, a bénulás jeleit mutató rendszerkáosz kezdett előállni”¹ – gyökeres átalakulást hozott ezen a területen is. Az úgynevezett Rákosi-korszak a hazai oktatás történetében az egypólusú oktatásirányítás tobzódását, az iskolai élet teljes átpolitizálását, az ideológiai elemek rendkívüli felerősödését eredményezte, és rövid „élete” ellenére is évtizedekre meghatározta a hazai közoktatásügy mozgásterét. A hangzatos kampányok mögött ugyanis az oktatás valós fejlesztésének elmaradása húzódott meg, és ez felmérhetetlen – Gyarmati György könyvének szóhasználatával élve – „transzformációs veszteséget” okozott az országnak. Az oktatási szféra intézményeinek államosítása, majd a szinten tartás anyagi háttérének szűkre szabása okozta károk mellett fontos tényező volt a „tudástőkék” elvesztése (akár az emigráltakra, akár az „osztályidegen” szerepébe kényszerített itthon maradottakra gondolunk), miként „az új kádergarnitúra képzettségihiányos rendszerműködtetésének transzformációs vesztesége” sem lebecsülendő.²

1948 őszén, az iskolák államosításának „levezénylése” után, a teljes állami oktatási monopólium létrejöttével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) mint – papíron – a kormányzati oktatáspolitikai alakítója és végrehajtója óriási, eddig nem tapasztalt, megoldhatatlannak tűnő problémátömeggel szembesült.³

1 Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL–Rubicon, Bp., 2012. 460.

2 Gyarmati Gy.: i. m. (1. jz.) 281.

3 Az iskolák állami kezelésbe vétele után problémát jelentett például az államosított felekezeti iskolák épületrészeinek elválasztása a felekezeteknél maradó épületektől (templom, rendház), az iskolai „vagyon” tételes átvétele, az iskolákban munkát nem vállaló szerzetes tanárok pótlása, az állami tankönyvek elegendő számban való elkészítése, az általános iskola teljes kiépítése és szakos tanárokkal való ellátása stb. A VKM helyzetéről és az ellene indított támadásról részletesen ld. Knausz Imre: Történelem és oktatás. Tanulmányok az oktatás történetéről és a történelem oktatásáról. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Bp., 1998.; a VKM-nek az iskolaállamosítás miatt megnövekedett feladatairól Uő: A közoktatás Magyarországon, 1945–1956. Kandidátusi disszertáció. 1994. 42–47. http://www.knauszi.hu/sites/default/files/kozoktatás_45_56.pdf.

A pártbírálat nem maradt el, s ez megnyitotta a teret ahhoz, hogy az oktatásirányítás nyíltan és teljes mértékben átkerüljön a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezető szerveihez, mégpedig az úgynevezett agitációs és propaganda (közkeletű rövidített nevén: agit. prop.) területhez, amely valójában az ideológiai átnevelést felügyelte, ez esetben azzal a céllal, hogy azt az oktatás mindenható irányítójává tegye. Ehhez azonban „le kellett számolni” a kormányzati szintű irányítást végző minisztériummal, annak tisztviselőivel. Ez történt 1948 ősze és 1950 tavasza között – mígnem az 1950. március 29-ei párthatározat lezárta a folyamatot.⁴ Majd a „rendszerkáoszra”, a belső feszültség növekedésére 1954. február 15-én az apparátus válasza egy újabb központi vezetőségi (KV) határozat volt, melyet ugyanazok szavaztak meg, mint az előzőt,⁵ az ennek nyomán bizonytalanul meginduló változásokat viszont azonnal derékba törte 1955 tavasza, a KV márciusi határozata, amely visszatérést jelentett a kiindulópontozhoz.

E folyamatok háttere, a hidegháborús hisztéria, a hadigazdálkodás túlhajtása, a növekedésnek az irracionáliság való erőltetése, a „vas és acél országa” létrehozásának gigantikus álma, az első, majd a „felemelt” ötéves terv túlhajszolt fejlesztési és beruházási programja, melynek következményeit a teljes társadalom megszenvedte, többé-kevésbé feltárt a szakirodalomban,⁶ és közismert a laikusok számára is. Az viszont, hogy a korszak valójában csak szavakban tekintette az oktatást a modernizáció eszközének, a jövőbe való befektetésnek, az már kevésbé. Hiszen itt volt az általános iskola (és a kötelező, tandíjmentes nyolc osztály a legkisebb falutól a nagyvárosig oktatási esélyegyenlőséget ígért), bővültek a középiskolák típusai, a felvett diákok száma nagymértékben növekedett, a munkás- és parasztszármazásúak bezúdultak a felduzzasztott létszámú egyetemekre (akár érettségi nélkül is) és így tovább. Mennyiben volt/lehetett ez oktatáspolitikai fejlesztés/fejlődés?

Az alábbi tanulmány a Rákosi-korszakbeli közoktatási fejlesztési tervek és következményeik ismertetésével azt kívánja bemutatni, hogy az oktatás is „elmerült” a korszak rendszerkáoszában, hogy az oktatásirányítók szakmai érveit, figyelmeztetéseit elsöpörték a (hadi)gazdasági érvek és érdekek, hogy nyomon követhető az idézett (és korántsem teljes) levéltári iratokon keresztül a közoktatás irányítóinak egymás közötti rivalizálása, hatalmi játszámája. Rá szeretnék

4 A következőkben idézett párthatározatokról részletesebben ld. *Kardos József*: Két politikai fordulat – két oktatási párthatározat (Oktatáspolitiká 1950–1954). In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. MOL, Bp.–Győr, 2012. 735–741.

5 Kardos József idézett tanulmányát így zárja: „érdemes elgondolkodni azon, hogy az ellentmondó határozatokat, személyi összetételét tekintve lényegében ugyanaz a Központi Vezetőség hozta meg. Vajon milyen lelki-erkölcsi megfontolás, érzés és felfogás alapján szavazták meg mindkét határozatot? A párhúségnek pszichológiai, anyagi vagy félelem által táplált indítékai voltak. Ahhoz, hogy még jobban megértsük a kort, amiben ezek az emberek éltek és érvényesültek, érdekes lenne – ha ma már ez egyáltalán lehetséges – megvizsgálni ezt is.” *Kardos J.*: i. m. (4. jz.) 741. Jelen sorok írója is osztja e meglátást.

6 A legfontosabb szakirodalomról is tájékoztat: *Gyarmati Gy.*: i. m. (1. jz.) 167–181.

világítani arra is, hogy mennyire meghatározó volt e korszakban a gazdasági csúcsszervek (Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, Népgazdasági Tanács) és az oktatás érdekeit képviselők közötti véleményeltérés, ami azzal járt, hogy az oktatás igényeit a későbbi korszakokra is áthúzódnó, úgynevezett „maradványelv” alapján elégítették ki.

Tanulmányommal egyben arra is szeretném felhívni az oktatástörténettel foglalkozók figyelmét, hogy az oktatási elméletek, tantervek, statisztikák, párt-határozatok és minisztériumi előterjesztések stb. elemzése mellett nagy szükség lenne az 1945 utáni (Rákosi- és Kádár-korszakbeli) közoktatás-politika gazdasági vonatkozásainak a történetírás módszerével és forrásbázisával való feltáráására,⁷ a fejlesztési tervek mögött meghúzódó személyi ambíciók, ágazati rivalizálások, illetve a nyílt és könyörtelen gazdaságpolitikai kényszerek bemutatására és értelmezésére is.

Ötéves terv – 1949

Az MDP Központi Vezetősége 1949. április 2-án határozott az ötéves tervről, amely az oktatásra vonatkozóan is nagyszabású fejlesztéseket, ígéreteket tartalmazott.⁸ „Művelt, erős népet, szabad, független hazában!” – hangzott a jelszó, amelyet, akkor úgy tűnt, a kultúrára, iskolákra szánt milliárdokkal támogat meg az MDP ellenőrzése alá vont kormányzat. A kulturális beruházásokra összesen 2,5 milliárd forintot szántak, s összefoglalták azokat a preferált, az oktatást is érintő célokat, amelyeket e hatalmas pénzügyi összeg szolgált volna. Ezek a következők voltak: 1. Minden tankötelezett számára lehetővé kívánták tenni a nyolc osztályos általános iskola elvégzését. (Ez a terv számításai szerint 2000 új általános iskolai tantermet, 4000 vegytani labort és fizikai berendezést, 300 általános iskolai rádiót, 1000 műhelyberendezést, 1000 tanulókonyhát stb. igényelt volna.) 2. Növelni kívánták a dolgozó paraszt- és munkásszármazásúak arányát a középiskolákban és a felsőoktatásban. 3. Százezer új vezető (káder) beállítását és kiképzését látták szükségesnek a gazdaság, államigazgatás, kultúra területén. 4. Az ipari tanulók számát 14 ezerről 44 ezer főre emelték volna. 5. A hároméves terv során (1947–1949) megindult középiskolai reformot folytatni kívánták, új középiskolákat építve, elsősorban az iparvidékeken. 6. A népi kollégiumokba 38 ezer új diákot kívántak felvenni. 7. Tervezték az egyetemek helyreállítását és bővítését (különösen új nehézipari műszaki egyetemekkel). 8. Tízezer új pedagógusállás kialakítását ígérték, a tanárok kiképzésére pedig négy helyszínen új „iskola-típus” jött létre, a pedagógiai főiskola.⁹

⁷ Az oktatásügyi hatáskörökről szóló harcok oktatásszociológiai szempontú kutatására már történetek erőfeszítések az 1980-as évektől kezdődően Halász Gábor vezetésével.

⁸ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956. Főszerk. Izsák Lajos. Összeáll., jegyz., szerk. Habuda Miklós et al. Napvilág, Bp., 1998. 63.

⁹ A nevelőképző (majd pedagógiai) főiskolának elnevezett intézmények szervezése már 1947 nyarán elkezdődött. 1947. szeptember 1-jén a *Köznevelés* hírül adta: „Megnyílnak az első nevelőképző

Az általános iskola „alulfejlesztése”

Az 1948. június 16-án egységesen állami kezelésbe vett általános iskolák munkáját a beiskolázás nehézségei, a tanterem-, tankönyv- és szaktanárhiány, illetve az iskolák leromlott, korszerűtlen állapota nehezítette. Volt tehát mit finanszírozni és fejleszteni. Annál is inkább, mivel még az általános iskolák hálózata sem épült ki teljesen az államosítás idejére. Egy 1950 őszi kimutatás szerint¹⁰ 1948-ban 3450 nem állami fenntartású, kiépült általános mellett 1986 népiskolát is államosítottak (együtt ez 5436 iskolát tett ki).¹¹ Az 1947–1949 között futó hároméves terv beruházásaként viszont mindössze 24 új iskolát építettek és csupán 58 tanteremmel bővült ekkor az oktatás. Az életképtelen törpeiskolák összevonásával azonban 1950-re így is visszaesett az általános iskolák száma (2189 teljesen kiépült általános iskola működött 2673 fiókiiskolával, ami együtt 4862 iskolát jelentett), de 1950/51-ben is volt még 1330 népiskola. A tantermek száma 23 354 volt, egy tanteremre 51 tanuló jutott. Nem teremtett jobb helyzetet a tanerőlétszám terén sem az államosítás. Az idézett jelentés heti 54 820 ellátatlan órát, összességében 2284 tanár/tanító hiányát jelezte az alapfokú oktatásban. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottságának ülésére készített, 1950. december 14-ei anyag ennél is kedvezőtlenebb (bár némiképp túlzó) képet festett: az általános iskola felső tagozatán 12 760 tanerő hiányzott, pótlásukat csak több évre elhúzódóan tudják biztosítani – írták –, addig a „hiányzó szakpedagógusok helyén [...] az alsó tagozatra képesített nem szakos pedagógusok működnek”.¹²

Az általános iskolák színvonalbeli elmaradottságát jelezte a hatalmas lemorzsolódási arány is. Az 1949/50-es tanévben szinte 100%-os volt az 1. osztály

főiskolák. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1947/48. iskolaév elején megnyitja az első három nevelőképző főiskolát, éspedig Budapesten, Szegeden és előreláthatólag Pécsen.” (Köznevelés 1947. szeptember 1. 378.) 1947. november elején megkezdődött az oktatás – jogszabályi háttér nélkül – a budapesti és a szegedi Pedagógiai Főiskolán (utóbbi a volt Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola átszervezésével jött létre). Az induló új főiskola 3 évfolyamos volt, és egyszerre képzett az általános iskola felső és alsó tagozatára nevelőket. Ezért a hallgatók 2-3-4 szakra is képesítést kaptak. Az 1948/49-es tanévben további főiskolák alakultak Pécsen és Debrecenben. (A debreceni főiskolát 1949-ben Egerbe helyezték át, a fővárosi intézmény 1955-ben megszűnt.)

10 Magyar Országos Levéltár (= MOL) M-KS 276. f. 89. cs. 284. ő. e. Jelentés alsó- és középfokú oktatásunkról, 1950. november 13.

11 A nyolcosztályos kötelező általános iskolát az ideiglenes nemzeti kormány 6650. sz. rendeletével (Köznevelés 1945. augusztus 15. 17.) hozták létre a hat- (illetve nyolc-) osztályos elemikből, a polgári iskolákból és a gimnáziumok alsó négy osztályából. (A gimnázium ezzel párhuzamosan négyosztályossá alakult át, a polgári megszűnt.) Az új iskolatípus 1945–1948 között fokozatosan épült ki. 1948 után azok az iskolák maradtak népiskolák, ahol elsősorban tanterem- és tanárhiány miatt nem lehetett kialakítani az általános iskola felső tagozatát, és gyakran nem válhatott osztottá sem az oktatás.

12 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 62. ő. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. december 15-ei ülése. Jelentés az 1950/51-es évi beiskolázás végrehajtásáról és tervezet az 1951/52-es évi beiskolázására, 1950. december 14.

beiskolázása, azonban a 8. osztályosok korosztályának csupán 37,6%-a járt az általánosba.¹³ Ez messze elmaradt az ötéves terv azon idézett célkitűzésétől, hogy *minden* gyermek végezze el a nyolc osztályt.

Fejlesztési tervek – játék a számokkal

Már 1950/51 fordulóján arról panaszkodott az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának a VKM közoktatási tervezési és statisztikai osztályának vezetője, hogy az Országos Tervhivatal nem adja meg számukra a tervezéshez szükséges segítséget (szempontok, adatok a munkájukhoz), vagy „tervező osztályunk megkerülésével vitt a Párt Államgazdasági Osztály, illetőleg az N. T. [Népgazdasági Tanács] elé olyan kérdéseket, amelyeknek megvitatásánál osztályunkon keresztül a VKM szempontjainak is feltétlenül érvényesülniök kellett volna [...]. Az O. T. [Országos Tervhivatal] által megadott keretek közé szorítva közoktatási intézményeink fejlesztése [...] lényegesen lassúbb ütemű volna népgazdaságunk általános fejlődési üteménél és a többi népi demokratikus ország általunk ismert közoktatási fejlesztési tervénél” – olvashatjuk.¹⁴ A „munkakapcsolat” is némi kívánnivalót hagyott maga után: „Főlényes módon közölnek számadatokat, majd néhány ellenévre könnyedén módosítják azokat. Többször irreális határidő kitűzésével akartak elvégeztetni olyan munkákat, amelyeknek a VKM semmi esetre sem, de valószínűleg az O. T. sem veszi a továbbiakban hasznát. Előfordult, hogy elfeledkeztek olyan kérésükről, amelynek fontosságát, sürgősségét hangoztatták. Bizonytalansággal és bizalmatlansággal kell tehát az eddigi tapasztalatok alapján fogadnunk az O. T-től jövő feladatokat és felvilágosításokat” – írták az Országos Tervhivatal „tárgyalási és munkamódszeréről” ugyanott.

Az újabb nagy ívű fejlesztés terve azonban a küszöbön állt, és abból – legalábbis papíron – nem maradhatott ki az oktatás területe sem. A „feszített” ötéves tervhez kapcsolódva 1951 márciusában az MDP II. kongresszusán úgy döntöttek, hogy az „ötéves köznevelési tervet” is napirendre kell venni. Ekkor azonban már elsősorban a középfokú és a felsőfokú oktatásra koncentráltak. A beruházások megvalósulásáért pedig évről évre külön harcot kellett vívnia a minisztériumnak. Az 1951-ben létrejött Közoktatásügyi Minisztérium (KM)¹⁵ egyik munkatársa 1954-ben visszaemlékezve a kezdetekre így foglalta össze a tárgyalások és egyeztetések légkörét: „az első pillanattól kezdve úgy alakult a helyzet, hogy a vezető elvtársak mind a Pártközpontban, mind az Országos Tervhivatalban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a számokat teljesíteni kell, az anyagi

13 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 284. ő. e. Köznevelésünk helyzete, 1950. november 13.

14 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 283. ő. e. Feljegyzés közoktatási tervező munkánk eddigi problémáiról. Dátum nélkül.

15 Az oktatásirányítás kormányzati szerveként 1945-ben újjáalakult Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1951. május 19-től Közoktatásügyi Minisztérium néven működött, élén a korábbi parasztpárti, valójában kommunista Darvas József miniszterrel. Darvas, noha egykor tanítóképzőt végzett, nem volt több, mint akarat nélküli báb az MDP-apparátus kezében.

feltételek pedig majd a lehetőség szerint alakulnak. [...] Kijelentette azt is, hogy igen sokszor vetette fel a felsőoktatásnak az alsó fokú oktatás rovására történő fejlesztését [értsd: helytelenítette ezt] és erre azt a választ kapta, hogy ma ez a feladat az iparosítással kapcsolatban. Mindig arra kaptak biztatást, hogy a fejlődés beláthatatlan.”¹⁶

A fejlesztések lendületét és propagandáját kihasználva a VKM-ben Willert Andor vezetésével 1950. október–december között kialakították a Terv- és Pénzügyi Főosztályt, amely 1951. április 5-én elkészítette a minisztérium „tízéves iskoláztatási tervét”.¹⁷ Ebben rendkívül derűlátóan tervezték meg az általános iskolai oktatás fejlesztését. 131 ezer fővel akarták bővíteni az ide járó gyermekek számát, amely még a felemelt ötéves tervben kitűzött célnál is magasabb szám volt. De a papírra vetett adatok mindenkit megszedítettek: a VKM áprilisi vezetői kollégiuma még ezt a tervet is „túlságosan pesszimistának” ítélte. A főosztályon ugyanilyen arányban emelték volna a felső tagozatos tanárok számát is (a megígért új pedagógiai főiskolák létrehozására számítva), óvatosan bántak viszont a tanítóképzés létszámemelésével, vigyázva, hogy ne keletkezzen „felesleg”. (Ez a félelem egyébként „beigazolódott”, hiszen már az 1951/52-es tanévben 2800 fő tanítói felesleget mutattak az oktatási adatok az alsó tagozatban, miközben 8300 fő szaktanár hiányzott az 5–8. osztályoknál.)¹⁸ Az osztott, szakos oktatás érdekében a VKM Terv- és Pénzügyi Főosztályán 2610 új tanterem építését tartották szükségesnek. A minisztériumi elképzelések azonban már az Országos Tervhivatal véleményezésén elbuktak. A hivatal első lépésben a VKM 640 millió forintos fejlesztési igényét 340 millióra csökkentette. Indoklásuk határozottan elutasító volt: „az általános iskolák minőségi fejlesztési céljaira történő beruházás nem áll összhangban népgazdaságunk jelenlegi fejlődési szakaszával.” A KM Kollégiuma viszont „nem értve a szóból”, és bízva a pártszervek támogatásában, 1951. augusztus 25-én saját, az előzőekben idézett eredeti javaslatát is a KV elé terjesztette. 1951 őszére azonban elvesztették az Agitációs és Propaganda Bizottság feltételezett „szakmai támogatását”, mivel ekkorra a bizottság is az Országos Tervhivatal 340 milliós összege mellé állt, beleegyezve a kevesebb tanterem építésébe és a „csökkentett” szakosításba.¹⁹

1951 novemberében a közoktatás „felemelt” ötéves terve – már nem is olyan meglepő módon – tovább mérsékelte az általános iskolákra szánt forrásokat. Az Agitációs és Propaganda Bizottság elé október 5-én került, a KM által készített anyagban az általános iskolai szakosított felső tagozatos oktatást 85%-osan kívánták „beterveztetni”. Ezt azonban az Agit. Prop. Bizottság – ezúttal már a kezdetektől összefogva az Országos Tervhivatallal – nem hagyta jóvá,

16 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 288. ő. e. Jelentés az MDP Központ Agit.-Prop. Osztálya részére, 1954. április 9.

17 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 288. ő. e. A VKM 10 éves iskoláztatási terve, 1951. április 5.

18 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 83. ő. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. augusztus 31-ei ülése. Jelentés az 1951/52. évi beiskolázási terv teljesítéséről, 1951. augusztus 29.

19 Ld. a 17. jz.-et.

eltúlzottnak tartotta, és elegendőnek ítélte a 70–75%-os szakos ellátottságot.²⁰ A KM ismét 640 milliót kért általános iskolai beruházási keretre, az Agit. Prop. Bizottság és az OT viszont csupán 340 millióval értett egyet. Az a paradox helyzet állt elő, hogy az 1949-ben indult „eredeti” ötéves terv 4,12%-os köznevelési beruházást tartalmazott, míg az 1951-ben „felemelt” csupán 2,84%-os ilyen típusú beruházást hagyott jóvá. És a nagy vesztes az alapoktatás, az általános iskola lett. Hiába foglalta össze a minisztériumi előterjesztés a helyzetet és indokolta a fejlesztési kérést: „Az általános iskola döntő problémája, hogy jelenleg csak 302 500 tanuló (60%) jár a felső tagozatban szakosított, tehát valójában általános iskolába. [...] nagyszámú általános iskoláink oktatási célra szinte teljesen alkalmatlan (!) és minimális egészségügyi követelményeket sem elégíti ki. A meglévő 25 000 tanteremből mintegy 3600 1850, illetve 1900 előtt épült, kb. 3600 vertfalú s ugyanennyinek alapterülete a minimálisan szükséges alatt marad.”²¹ Az iskolai egységek 63,5%-a osztatlan vagy részben osztott iskola, ilyenbe jár a tanulók 27%-a (1950-ben 1546 osztatlan egy tanerős iskolát tartottak nyilván).²² A KM által beadott 640 milliós fejlesztés fedezte volna a javasolt körzetesítés tanteremszükségletét, megakadályozva a további romlást, illetve felszámolva az oktatást gátló felszerelésbeli hiányokat (például: a szükséges padok 10%-a hiányzott). „Ezzel szemben az OT 340 millió forintos kerete a javasolt körzetesítés 50%-ának megvalósítását és az évi avulás 25%-ának felszámolását teszi lehetővé.”²³ Megállíthatatlannak tűnt az iskolák állapotának folyamatos romlása.

Ha azt gondoljuk, hogy ezt a támogatást tovább már nem lehetett csökkenteni – tévedünk. Az MDP PB 1951. október 18-ai ülésén tárgyalta meg a fentebb idézett, az Agit. Prop. Bizottság által módosított „felemelt ötéves tervet” az oktatással kapcsolatban. A minisztérium által készített előterjesztés az általános iskolákra vonatkozóan továbbra is a szakosított oktatás szélesítésének feladatát emelte ki, de már a korábbi ülésen elfogadott módosított adatokat tartalmazta. Az előzőeknél mégis pár százezer forinttal kevesebb jutott az általános iskolai beruházásokra: összesen 339,6 millió forint, miközben az összes többi terület – papíron – az eredeti ötéves tervhez képest változatlan vagy összegében felemelt beruházási keretet kapott.²⁴ Bár korábbi előterjesztésében a KM 3000 fölötti használhatatlan tantermet jelzett, az ötéves terv során csupán 1675 új tanterem építését tervezték. Az MDP PB mindezt október 18-án elfogadta, és határozatában megbízta az Országos Tervhivatalt azzal, hogy fél éven belül dolgozza ki a beiskolázás végrehajtásának anyagi feltételeit. Jellemző módon azonban oktatási vonatkozásban egyáltalán nem készült „hivatalos” jóváhagyott beruházási terv.

20 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 86. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. október 5-ei ülése. A közoktatás felemelt 5 éves terve. A Közoktatásügyi Minisztérium javaslata.

21 Uo.

22 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 353. ó. e. A VKM Kollégiumának 1950. június 15-ei ülése. Az egy tanerős osztatlan iskolák fejlesztése.

23 Ld. a 20. jz.-et.

24 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 85. ó. e. Az MDP PB 1951. október 18-ai ülése. A közoktatás felemelt 5 éves terve.

Sőt az általános iskolai beruházások egy részét (például Tatabánya, Miskolc, Salgótarján és Besenyszög) az 1951/52-es tanévben leállították – nem vizsgálták, hogy jó néhány középiskolai beruházás is erre a sorsra jutott.²⁵

Kampányok a hiányok elfedésére

Az általános iskola fejlesztési forrásainak hiányát, az alacsony színvonal állandósulását a propaganda különböző kampányokkal igyekezett elfedni. Közéjük tartozott az egész időszakon végighúzó, minden iskolafokozaton érvényesülő, úgynevezett „lemorzsolódás” elleni harc. Az MDP KV 1950. március 29-i határozata az általános iskolai oktatás területén tapasztalható nagyszámú kimaradás okát a tömegek között végzett kulturális felvilágosítómunka gyengeségére és a hatóságok közönyére vezette vissza.²⁶

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. november 6-ai ülésére készítették javaslatot az éppen többszöri átszervezését „végigszenvedő” VKM-ben az „általános iskolai lemorzsolódás elleni harcról”.²⁷ Ebben az MDP-nek az öt-éves tervben megfogalmazott célkitűzését, azt, hogy „minden gyermek végezze el az általános iskola nyolc osztályát”, jelölték meg a lemorzsolódás elleni harc indokaként. A „kemény” anyagi, fejlesztési tényezők hiányának ostromozása helyett azonban az „ideológiai” oldal hiányossága kapott hangsúlyt. Hiszen a javaslat szerint a lemorzsolódást a „közoktatási apparátusba befurakodott ellenség” okozta, sőt „fokozta”. A helyzet súlyosságára vonatkozó adatok nagy valószínűséggel hitelesek: a 8. osztályosok száma az 1949/50. tanévben az 1. osztályosok 37%-a, 1950/51-ben 41%-a. Az 1949/50-es tanév során majdnem 100 ezer főt tett ki azok száma, akik év közben és nyáron kimaradtak az általános iskolából (az összes beiratkozott száma kerekítve 1 millió 200 ezer). Az 1950/51-es tanévben 88 ezer tanköteles nem iratkozott be, a tanulók 20%-a túlkoros volt. A lemorzsolódás területi jellegzetességeket is mutatott. Vezettek a tiszántúli megyék (Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Szolnok, Csongrád), nagyon súlyos volt a helyzet a tanyavilágban, de még Budapesten is a diákok 4,1%-a (5935 fő) maradt ki az iskolából.

A lemorzsolódás okaiként a bukásokból következő túlkorosság miatti kimaradásokat, valamint az „objektív nehézségeket” jelölték meg. (Ez az egyetlen általam ismert irat, ahol egyáltalán szó esett arról „hivatalosan”, hogy az államosítások után két évvel még mindig gondot jelentettek az osztatlan és részben osztott iskolák körülményei, a diákok elhelyezése, a ruha- és cipőhiány, illetve az iskolától való nagy távolság.) Kézenfekvőbb volt azonban, hogy a bukásokért a

25 Ld. a 18. jz.-et.

26 Bővebben ld.: *Kardos J.*: i. m. (4. jz.) 734. és *Uő.*: Iskola a politika sodrásában. 1945–1993. Gondolat, Bp., 2007. 61–69.

27 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 59. ő. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. november 6-ai ülése. Javaslat az általános iskolai lemorzsolódás elleni harcra, 1950. október 30.

tankönyvek hiányát és a tanárok túlzott követelményrendszerét hibáztassák. A mulasztások okozójaként szerepelt még emellett a gyermekmunka fokozott szülői igénybevétele is – és e területen ütköztek össze látványosan a gazdasági célkitűzések a kulturálisakkal, ez utóbbiak húzván a rövidebbet. A jelentés-javaslat szerint az egyik megyei tanács oktatási osztályvezetője a hiányzások említésére azt válaszolta: „nem volna helyes fellépni ezzel szemben, hiszen a parasztság választási felajánlása mégiscsak fontosabb, mint a tanulás”. Vagy: „Megyei tanácsaink közül például nem egy, hallgatólagosan beleegyezett abba, hogy idén szeptember–októberben az iskolás gyermekek tanítási idő alatt csoportosan gyapotot szedtek s egyéb mezőgazdasági munkákat végeztek állami gazdaságokban és tszcs.-ben.”

Az Agit. Prop. Bizottság határozata a VKM-mel és a Belügyminisztériummal közösen „állami és mozgalmi vonalon” országos akció indítását, emellett versenyeket, korrepetálást, tanulópárok kialakítását írta elő. A szokott módon megszervezték a sajtópropaganda menetét is, hogy mikor, ki, miről nyilatkozik a téma kapcsán a sajtóban. Különösen nagy szerep jutott ebben például Horváth Pál tanyai (újkécskei) tanító/igazgatónak, aki nemcsak kitűnő eredményeket ért el iskolájában, hanem versenyre hívta ki összes többi kartársát is. Munkájáról *Szabad Nép*-vezércikk és filmhíradó is készül majd – szövege a javaslat. A jelentés írói valójában tudatában voltak, hogy a többi iskolafokon megjelenő lemorzsolódás eltörpült az általános iskolai mellett, s ezért minden mozgalmi és pártszervezetet – beleértve a szakszervezet „Nevelj jobban!” akcióját is – az alapfokú oktatás támogatására szólítottak fel. Az MDP KV Szervező Bizottsága november 20-ai határozatában elfogadta az agitproposok javaslatát, és gondoskodott arról, hogy a fent meghatározott feladatok eljussanak a párt- és mozgalmi szervekhez, a kampány beinduljon mind állami, mind mozgalmi szinten.²⁸

Az ipari és mezőgazdasági üzemek, illetve az általános iskola – mint „munkaerőt elszívó” intézmény – között a lemorzsolódások és hiányzások miatt elkerülhetetlen volt az összeütközés. Állandósultak a panaszok azokra az üzemekre, „amelyek felvettek és elhelyeztek tanulókat tanulmányaik befejezése előtt”.²⁹ A munkába állás, mint a tanulás versenytársa, a középiskolai és felsőoktatási beiskolázást még érzékenyebben érintette.

E folyamatok következménye nem maradt el. Az 1952/53. tanévről szóló jelentés³⁰ további lemaradásokat, sikertelenségeket jelzett: a vártnál (értsd: a tervezettnél) magasabb lett a bukási arány, növekedett a lemorzsolódás, a túlkorosaknak csupán 50%-át sikerült az intézményekben tartani. Az ok: „a termelés egyre növekvő elszívó hatása”. A terv készítőinek figyelmét azonban elkerülte az az apró tény, hogy a rendszerből „kilépő” 80 119 végzett 8. osztályos

28 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 287. ő. e. Az általános iskolai lemorzsolódás elleni harc, 1950. november 22. Tájékoztató az MDP KV Szervező Bizottság 1950. november 20-ai üléséről.; MOL M-KS 276. f. 89. cs. 287. ő. e. Tervezet a lemorzsolódás elleni harc kapcsán beindítandó országos versenyhez, 1951. február 28.

29 Ld. a 18. jz.-et.

30 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 90–91. ő. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1952. január 5-ei ülése. Az 1952/53. tanév iskoláztatási feladatai, 1951. december 28.

helyére 170 806 1. osztályost kellett (kötelezően) beiskoláznia az államnak. (Ez egyben érzékelteti a túlkorosak bent tartásának nehézségeit is.) A felemelt terv azonban a 8. osztályt végzettekre koncentrált (hiszen őket akarta a középiskolákba továbbvinni, vagy inkább munkába állítani?), s ezért csökönnyösen ragaszkodott a végzettek létszámának egyre magasabbra emeléséhez (110 ezer ilyen tanulót szeretnének az 1952/53. tanév végén). A végrehajtás lehetetlenségét a jelentés sorai is tartalmazták: „Jelenleg [1951/52] a VII. osztályban 123 353 tanuló van. Ebből 6000 már nem tanköteles, további 38 000 a jövő tanév kezdete előtt betölti a 14. évét. Ha a VII. osztályban a lemorzsolódást a jelenlegi 23,4%-ról 18-19%-ra csökkentjük, a tanköteles koron túl lévők több mint 50%-át továbbvisszük, akkor is csak 100-102 000 tanuló végzi el a VIII. osztályt. A termelés és az MTH-iskolák³¹ vonzása mellett az is csak úgy érhető el, ha a VII. osztályos tanulók és szülei közt a pedagógusok a párt- és tömegszervezetek segítségével igen komoly felvilágosító munkát végeznek.”

Az 1952/53. tanév feladatait összegző jelentés szerint egyre inkább égető gondná vált a tanteremhiány, hiszen az 1951-es (csökkentett) beruházási tervnek is csupán 65%-a teljesült. A megoldási javaslat az „Építsük-szépítsük iskoláinkat!” mozgalom létrehozása volt, ismét csak elfedve a valóságot. Külön gondot jelentett, hogy a pedagógiai főiskolákról és a szakosító tanfolyamokról kikerülő új szaktanárok a pedagóguslakások hiánya miatt nem szívesen foglalták el a számukra minisztertanácsi határozattal kijelölt állomáshelyüket. (Más kérdés, hogy a tanteremhiány, az osztálybontások lehetetlensége miatt egyes területeken már ekkor tanár- és tanítófelesleg is mutatkozott, azaz a zsúfoltság ellenére egyre kevesebb állás keletkezett.)

A középiskolák „túlfejlesztése”

Az 1945 augusztusában kormányrendelettel létrehozott általános iskola első nyolcadik osztályosai 1949-ben végeztek, időközben, 1948 nyarán, mint említettük, államosították az iskolákat, köztük az általános és népiskolákat. E két tény, illetve az általános iskolák létrehozásakor keletkezett rendezetlen és főként egyenlőtlen-ségeket okozó szervezeti körülmények (az egyik településen elemi népiskolából, a másikon polgáriból, a harmadikon gimnáziumból alakult meg az általános iskola felső tagozata) mind azt sugallták a közoktatási kormányzatnak, hogy 1949-ben rendezni kell a középiskolák helyzetét. 1947–1948-ban az Országos Köznevelési Tanács (OKT) még „klasszikus” típusú és tagozatú (latin, idegen nyelveket tanító, illetve természettudományos) gimnáziumtípusokat tervezett, ezt azonban az események „elsodorták”. Az új jelszó az „egységes gimnázium” lett.³²

31 Az 1950-ben létrehozott Munkaerő-tartalékok Hivatala szervezte az ipari és kereskedelmi szakmunkás-utánpótlást.

32 *Kornidesz Mihály*: A középiskola az 50-es években. I. Pedagógiai Szemle 37. (1987) 1. sz. 33.

Az „egységes” középiskola kudarca

A középiskolák 1948-ban végrehajtott államosításakor 101 gimnáziumot, 43 tanítóképzőt és líceumot, 3 óvóképzőt, 33 kereskedelmi középiskolát, 11 mezőgazdasági középiskolát, 14 ipari középiskolát vett át az állam.³³ A felsorolás egyben tartalmazta azokat a középfokú iskolatípusokat, tagozatokat, amelyeket a reform során, úgymond, egységesíteni kívántak. Az OKT-tervezet elvetése után az új megoldást célzó előkészületek már 1948 őszén megindultak. Az MDP KV Agit. Prop. Bizottsága előtt Szávai Nándor³⁴ adta elő a VKM javaslatát a középiskolák egységesítésére.³⁵ Eszerint az egységes gimnázium az általános iskolára épülő, 4 évfolyamos iskolatípus lenne, humán, reál, nyelvi, nevelői, művészeti, sport, mezőgazdasági, ipari és közgazdasági tagozattal. Az egységet erősítette volna, hogy minden tagozat érettségivel zárul. A terv arról szólt, hogy a gimnázium mellett a szakképzés területére érettségivel járó technikumokat hoznak létre, és megmaradnak az alacsonyabb szintű szakiskolák és tanfolyamok is. A tervezetet – kidolgozatlanúságára hivatkozva – ugyan elutasították, de jó néhány vonása megtalálható majd a későbbi végrehajtásban. Főként az ideológiai alapok, hiszen a reform legfontosabb elvi alapja végig azonos maradt: az egységesség mellett a reformot „össze kell hangolni a szocialista gazdaság kifejlődésének szükségleteivel”. A középiskola „lehetséges maximális szakképzést és maximális általános ismereteket kell, hogy nyújtson” – olvashatjuk az előterjesztésben. És az idézett mondatok a problémák tömegét rejtették magukban: a gazdaság „fejlődésének” a vágyottól a valóságig nehezen mérhető szükségleteit, s az egyszerre magas szinten szakképző és egyben általános műveltséget is nyújtó középiskola megvalósításának lehetetlenségét. Emellett az oktatás területe ezúttal is teljesen alárendelődött a gazdasági tervszámok bűvöletében élő tervezőknek.

Az 1949 januárjára kért újabb, „kidolgozottabb” tervezetet az Agit. Prop. Bizottság 1949. február 15-ei ülésén tárgyalta meg. Ezúttal elfogadták az ismét Szávai által előadott javaslatot, amelyet a Köznevelési Bizottság ülése után a PB elé terjesztettek. Csak néhány vitatott kérdés maradt, köztük a gimnázium tervezett humán és reáltagozatának órabeosztása, a szakközépiskolák specializálása s általában a különböző szakosítások pontosítása.³⁶

A PB 1949. április 21-ei ülésén került napirendre a középiskolai reform.³⁷ A javaslatot Horváth Márton³⁸ adta elő. Az ülésre készített javaslatból már világo-

33 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 284. ó. e. A középiskolák, 1950. november 13.

34 Szávait 1948. október 9-én nevezték ki a VKM politikai államtitkárává.

35 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 6. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 26-ai ülése. Javaslat a középiskolák egységesítése tárgyában.

36 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 17. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1949. február 15-ei ülés. Középiskolai reform.

37 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 25. ó. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. április 21-ei ülése. Középiskolai oktatásunk reformja. Javaslat a Politikai Bizottsághoz.

38 Horváth Márton (1906–1987) az MKP, majd az MDP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának tagja, emellett 1945 márciusától 1950-ig a *Szabad Nép* felelős szerkesztője, s ezáltal az

san kibontakoznak a reform ideológiai és gyakorlati célkitűzései: „biztosítania kell a széles körű egységes és általános műveltséget, a nagyobb igényű előképzést a főiskolák számára, a termelés szükségleteinek megfelelő középkáderek képzését és a hozzáépülő kollégiumi rendszerrel az ipari munkások és szegény-parasztok döntő részesedését a középiskolai továbbképzésben”. Miben lesz egységes – az eddig leírtakat is kiegészítve – ez a középiskola? 1. Valamennyi az általános iskola 8. osztályára épül. 2. Az I–II. évfolyam általános műveltségi anyagot ad, s ez azonos valamennyi középiskolában. 3. A közismereti tankönyvek megegyeznek és a tantárgyak tanárainak képesítése azonos. 4. Az I–II. évben könnyített az átmenet a középiskolák között (a „szakosítás” a III–IV. évben jelenik meg). 5. Mindegyik képesít főiskolai tanulmányokra, de egyik képesítése sem általános. 6. Közös nevük: gimnázium.

Az egységesség igazolása mellett láthatóan döntő vonás volt a szakosítás, amely később e korszak karikatúraszámába menő jellegzetességévé vált. A „magas szintű általános képzés” mellett a tervezet az alábbi célt is elérhetőnek vélte: „Olyan szakközépiskolák szervezését javasoljuk, melyek teljesen egyenrangúak az általános gimnáziummal, a megfelelő főiskolai szakra felvételi vizsga nélkül képesítenek – de ugyanakkor minden további különképzés nélkül is lehetővé teszik a végzett diákok »középkádereként« való elhelyezkedését a termelés megfelelő területén.” Az ideológiai átalakítást szolgálták még az új tantárgyak, illetve a világnézeti tárgyak új tankönyvei csakúgy, mint a pedagógusok átképzésének folytatódó és megerősödő programjai.

A valójában csupán az 1949/50. tanévben alkalmazott „reform” a következő iskolatípusokat alakította ki, illetve vette át:

1. *Általános gimnázium.* „Reális és humánus” tagozattal, mindkettő a megadott tagozat főiskoláira, egyetemre készített fel. (A tervezet „helytelen állapot”-ként jelölte meg, hogy a gimnázium eddig minden főiskolára vagy egyetemre utat nyitott.) A súlyt a reálgimnáziumok szervezésére helyezték (humán tagozatot csak egy már létező reálgimnázium mellett állíthattak fel). A VKM irányítása alá tartoztak.

2. *Közgazdasági gimnázium.* Az állami közigazgatás, tervgazdálkodás, vállalatok, szövetkezetek stb. számára képzett kádereket, és szakirányú felsőfokú tanulmányokra képesített. Idetartoztak a különböző kereskedelmi tagozatok is. A VKM irányítása alatt álltak.

3. *Mezőgazdasági gimnázium.* Középkádereket képezett az adott termelési ágban, és felsőfokra való továbblépésre képesített (agrártudományi, jogi, közgazdasági, mezőgazdasági, bölcsészeti [!], pedagógiai szakokra). Típusai: növénytermesztési, állattenyésztési, kertgazdasági, erdőgazdasági, tejipari, élelmiszer-ipari gimnázium. A PB a szakosítás irányait négyre kívánta csökkenteni, a

állampárt agitációs-propaganda tevékenységének egyik meghatározó személyisége a korszakban. Számos pozíciója mellett 1950. április 12-étől 1954. július 3-ig az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályát vezette. 1950. május végétől 1951. március 1-jéig az MDP Szervező Bizottságának munkájában is részt vett.

sorból azonban csak a „tejipari” típust sikerült kiejteni. Itt igazán érvényesülni kezdtek az ágazati és a sajátos korabeli „lobbiérdekek”. Érdekességként megjegyzendő, hogy még külön „gépállomás-vezetői” és „szövetkezeti” szakközépiskola felállítása is felmerült. Arról is készültek tervek, hogy az egyes szakosított gimnáziumok a III–IV. évben szinte osztódással tovább szakosodnak (például az élelmiszer-ipari esetében: malom-, mag-, takarmányipar, olajútés; pék-, sütő-, cukrász- és tésztaipar; tartósítási ipar; cukoripar; erjedési, szesz-, sör-, maláta- és pótkávéipar). Felügyeleti szervként e típushoz a Földművelésügyi Minisztériumot jelölték ki.

4. *Ipari gimnázium.* A mezőgazdasághoz hasonlóan közép-kadereket képzett a termelés számára a felsőfokú tanulmányokra jogosított (műegyetem, műszaki főiskolák, jogi, közgazdasági, bölcsészeti [!] fakultásokra, szakcsoport pedagógiai főiskolákra). A tervezet kilenc szakosított típust sorolt fel (acél-, fémszerkezeti, épület-egészségügyi; bánya- és kohóipari; villamosipari; mezőgazdasági gépészeti és malomipari; általános gépészeti; építőipari; faipari; vegyészeti; textilipari gimnázium), de a PB végül csak ötöt hagyott jóvá (vas-, fém- és gépipari; bánya- és kohóipari; vegyészeti; textilipari; építőipari). Felügyeleti szervük az Iparügyi Minisztérium lett.

5. *Pedagógiai gimnázium.* A legtöbb vitát ez a típus váltotta ki, s nem is ok nélkül, ugyanis a tanítóképzés addigi rendszerét borította fel, visszafejlesztve az ötéves líceumi képzést. A Horváth Márton-féle eddig idézett tervezetben nem is esett róla szó, csak az óvónőképzők átalakítása kapcsán. Egy későbbi, 1949. május 25-ére dátumozott MDP KV titkársági jegyzőkönyvből³⁹ azonban megtudjuk, hogy az Agitációs és Propaganda Kollégium május 4-ei ülésén úgy döntött: az óvónőképzést és a tanítóképzést is ez az iskolatípus fogja végezni.

A titkársági ülésen döntöttek arról is, hogy a helyi tantervű testnevelési és művészeti középiskolák az általános gimnázium fogalma alá tartoznak majd. Szintén ekkor határozták meg a felvehető tanulólétszámokat is. A legnépesebbek (230 első osztályban 9200 tanuló) az általános gimnáziumok, őket követték 164 első osztállyal (6560 tanuló) a közgazdasági (ezt a titkársági határozat csökkenteni rendelte el), majd 45 első osztállyal (1800 tanuló) az ipari, 43 első osztállyal (1310 tanuló) a mezőgazdasági (ez utóbbi két típus tanulólétszámát a titkársági határozat növelni szeretne volna), végül 39 első osztállyal (1560 fő) a pedagógiai gimnáziumok. (Ehhez igazodott arányaiban az iskolák száma. Az áprilisi előterjesztésben 180–200 általános gimnázium, 40 ipari, 50 mezőgazdasági, 67 közgazdasági, 12 óvónőképző gimnázium kiépítését javasolták.) A népjóléti tárca által igényelt, úgynevezett egészségügyi gimnázium létrehozásának tervét a titkársági határozat elvetette, engedélyezte viszont, hogy az iskolákon való nagy, tárcaközi osztozkodásban a könnyűipari miniszter felügyelete alá is kerüljön egy iskolatípus, az élel-

39 MOL M-KS 276. f. 54. cs. 45. ő. e. Az MDP KV Titkárság 1949. május 25-ei ülése. Az Agitációs és Propaganda Kollégium javaslatai, b) A középiskolák újjászervezése.

miszer-ipari gimnázium. Még egy jóval későbbi javaslatban is felmerült, hogy idővel külön „népművelési” és „könyvtárosi” gimnáziumot is létrehozzanak.⁴⁰

Már az 1949. áprilisi előterjesztés több fontos buktatót említett meg, igaz, csak úgy mellékesen: az ipari gimnáziumok berendezése, felszerelése, kiépítésük rendkívüli anyagi költségekkel jár, az addig működő, ilyen jellegű középiskolák erre nem alkalmasak. Ugyanilyen nehézséget jelentett a mezőgazdasági gimnáziumok meghonosítása, amelyekhez kollégium kiépítése is különösen fontos lett volna. Könnyen felfedezhető, hogy ezektől a nagyszabású tervektől elmaradtak az előkészítés alatt álló ötéves tervben megjelölt gimnáziumfejlesztések. Ott ugyanis csupán négy új gimnázium létrehozását tervezték (Budapest XIII. és III. kerület, Pécs-Bányatelep és Dorog), valamint tíz működő gimnázium bővítésére biztosítottak kereteket (Diósgyőr, Ózd, Csepel, Tatabánya, Salgótarján, Mohács, Szolnok, Hatvan, Mátészalka, Berettyóújfalu). A települések felsorolása már önmagában jelzi a prioritásokat: többnyire az ipari és bányavidékeken épültek és egészültek ki a középiskolák.

Az ötéves terv törvénytervezetéről 1949. november 10-ei ülésén döntött a PB.⁴¹ A 44. § a „kultúr színvonal emeléséről” szólt. Ebben a középiskolák esetében kirívóan hatalmas számokkal, óriási arányú fejlesztési tervekkel találkozunk: 100 ezer új gazdasági, állami, kulturális vezetőkéder kiképzése, 120 ezer ipari tanuló, 100 ezer mezőgazdasági szakember (ebből 14 ezer felső fokon képzett) stb. A középiskolai reformhoz kapcsolódóan ezúttal 19 új általános és ipari gimnázium építését tervezték be a bánya- és iparvidékeken. (Az 1951/52. tanévről szóló jelentésben azonban már ugyanazt olvashatjuk, mint az általános iskolák esetében: a csepeli, szekszárdi, pestújhelyi középiskolai építkezéseket az Építésügyi Minisztérium leállította, ugyanígy járt el a tatabányai, úgynevezett típuskollégium építésével is.)⁴²

A különböző miniszteriális felügyeleti szervekhez tartozó, a felsőfokú tanulmányokra eltérő módon képesítő, ipari és mezőgazdasági szinten rendkívül túlszamosított gimnázium bevezetéséről az 1949/50. tanévben intézkedett a VKM. Nem kevés harc után ugyanis elérte, hogy 1949. augusztus 1-jén az addig különböző minisztériumok és a főváros rendelkezése alá tartozó középiskolák mégis a VKM alá kerüljenek.⁴³ A középiskolai reform körüli kapkodást és rendezetlenséget jelzi, hogy megvalósítását az MDP művelődéspolitikai programjára hivatkozva rendelték el, s nem készült el a bevezetéséről szóló tervezett törvényerejű rendelet (nem volt rá idő!). Gondot okozott a tanítás megindítása is ezekben az iskolatípusok-

40 MOL M-KS-276. f. 89. cs. 288. ő. e. Közgazdasági középiskolák szakosításával kapcsolatos javaslat, 1951. május 23.

41 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 39. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. november 10-ei ülése. Törvényjavaslat a Magyar Népköztársaság első ötéves állami népgazdasági tervéről. (A törvénytervezetet a PB 1949. december 2-ai ülésén is tárgyalták, az országgyűlés az első ötéves tervről szóló 1949. évi XXV. tv.-t 1949. december 10-én fogadta el. Ld. A Magyar Dolgozók Pártja határozatai i. m. [8. jz.] 65. 3. j.)

42 Ld. a 18. jz.-et.

43 Ld. a 33. jz.-et.

ban. A VKM arra panaszkodott, hogy sok középiskolai épületben általános iskola (is) működött, vagy kollégium települt oda. Ráadásul kilenc középiskolai épület egyetemi, főiskolai, szövetkezeti (SZÖVOSZ), szakszervezeti (SZOT), sőt katonai célokat szolgált. A reform utáni osztályokat azonban nemcsak helyiségekkel, hanem új tantervekkel, tankönyvekkel is el kellett (volna) látni.

A későbbiekben nem is tudták egy rendelkezéssel átfogni azt a problémahalmazt, amelyet a középfokú oktatás ilyen nagyságrendű átalakítása jelentett ebben az időszakban. Igen hamar kiderült, hogy az egységes általános képzés és a szakképzés nem működik együttesen mindkét oldal teljes megelégedésére. Az 1950. március 29-ei KV-határozat az ipar és a mezőgazdaság napi szakember-szükségletének biztosítását helyezte előtérbe, s ez ütközött az egységes gimnázium kapcsán élő elképzelésekkel. Már 1950 májusában tervezet készült a szakgimnáziumok technikummá való átszervezéséről.⁴⁴ Készítői nyíltan beismerték, hogy a szakgimnáziumokban az utolsó 2 évre beiktatott szakképzés nem felel meg a „szakkáder-képzés” igényeinek. Ezért 11 tagozattal ipari technikumok és közgazdasági technikum kialakítását javasolták az ilyen irányú szakgimnáziumokból. Az új iskolatípusok érettségít adnának, de csak szakirányban jogosítanának továbbtanulásra. Az irányításba ismét bevonták az illetékes szakminisztériumokat is (szakfelügyelők, szakbírálok, tankönyvszerzők stb.). A javaslat május 25-én került a Titkárság, majd a PB elé, ahol „alapul” elfogadták azt. A határozat időt hagyott annak megállapítására, hogy az átalakuló gimnáziumokból „mi hová tartozzék”, de alapelvként leszögezték: 1951 szeptemberétől az összes szakképző iskolát vissza kell adni a szakminisztériumok felügyelete alá.⁴⁵

1950. november 12-én közzétették az Elnöki Tanács 40. sz. törvényerejű rendeletét,⁴⁶ amely alapján az ipari gimnáziumokat – alig egy évvel tehát a kialakításuk után – ipari technikumokká alakították át. Feladataik közül láthatóan háttérbe szorult az egységes középfokú általános műveltség végrehajthatatlan kifejlesztése, és az iskolatípus a középfokú technikusképzésre, illetve a felsőbb műszaki tanulmányokra való felkészítésre koncentrált.⁴⁷ A négy évfolyamos technikum – elődjéhez hasonlóan – az általános iskolára épült, a végén a tanulók úgynevezett érettségi-képesítővizsgát tettek, s ezzel technikus oklevelet szereztek. Szintén törvényerejű rendelet írta elő, hogy ezeknek az ipari szakképző középiskoláknak újra az adott szaktárca legyen a felügyeleti szerve, a VKM kezében csupán a diákotthonaik maradjanak. Az újra fellendülő iskolaalapítási buzgalom azonban oda vezetett, hogy a kezdetben engedélyezett 11 tagozatból (kohóipari, általános gépészeti, villamosipari, mezőgazdasági és malomgépésze-

44 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 53. ó. e. Az MDP Politikai Bizottság 1950. május 25-ei ülése. A KV Oktatási Osztályának javaslata a szakgimnáziumok technikummá való átszervezésére, 1950. május 23.

45 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 53. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottsága 1950. május 25-ei üléséről.

46 Magyar Közlöny 1950. november 12. 187–189. sz.

47 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 288. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. május 25-ei ülése. Az ipari technikumok óratervének megváltoztatása.

ti, épületgépészeti, bányaiipari, vegyipari, faipari, textilipari, építőipari és élelmi-szer-ipari) 40, majd 44 tagozat terve született meg. Csak kuriózumként és „elretentésül” idézem itt a tagozatok szaporodásának „folyamatát”: a „Párthoz küldött javaslatban 32 tagozat szerepelt. Párthatározatban gépgyártás 3 részre bontva (erőgépgyártási, szerszámgépgyártási és vegyesgép-gyártási). Eszerint a tagozatok száma 34. Gépgyártási volt, tehát + 2 (aknászkepzővel és építésgépesítővel együtt). Az Élelmezésügyi Minisztérium kívánságára szervezett malomipari és átszervezett tejipari, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium kívánságára szervezett vasútvontatási technikus, továbbá a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium kívánságára a bányaművelő és bányamérő tagozatok szétbontása folytán további 4 tagozat létesült. A tagozatok száma tehát 38 tagozatra bővült. A BEM [Bánya- és Energiaügyi Minisztérium] és a KIM [Könnyűipari Minisztérium] megegyezése folytán a Lajos utcai vegyipari technikum a ruházati ipar egészségügyi szükségleteinek biztosítására textil- és bőrvegyészeti profilt kapott, s az oktatás iránya is ennek megfelelően textil-, ill. bőrvegyészeti lett, és további 2 tagozatot eredményezett, melyhez hozzájött a nagykanizsai vegyipari technikum terhére (1 osztály) a BEM kívánságára szervezett ásványolaj-bányászati technikum. Ily módon 3 újabb tagozat létesült, tehát a tagozatok száma 41. Az Élelmezésügyi Minisztérium kívánságára a feldolgozóipari tagozat helyett hús- és konzervipari, cukor- és édesipari, növényolaj-ipari és végül dohányipari szakirányú tagozatokat kellett szervezni, ezekkel a tagozatokkal (mivel feldolgozóipari volt + 3) a tagozatok száma tehát 44 tagozatra szaporodott.”⁴⁸ A feljegyzés készítője maga is érezte a kibontakozó káoszt, talán ezért fűzte hozzá időnként összegző mondatait, hogy szegény megszédült olvasó tudja, éppen hol jár.

Szintén 1950. november 12-én tették közzé a 41. sz. törvényerejű rendeletet, amely az eddigi közgazdasági gimnáziumokat szervezte át közgazdasági középiskolává (1952-től technikummá), az ipari technikumhoz hasonlóan szintén érettségi-képesítővizsgával zárva a képzést. Ugyanerre a sorsra jutottak a mezőgazdasági gimnáziumok is (sőt a mezőgazdasági technikum képzési idejét 3 évre szállították le).⁴⁹ A 42. és 43. sz. tvr. pedig visszaállította az óvónőképzés és a tanítóképzés rendjét, megszüntette a pedagógiai gimnáziumi osztályokat. Az óvónőképzés tanulmányi ideje 3 évre csökkent, míg a tanítóképzés négy évfolyamát érettségi zárta, de utána még egy gyakorlóév is következett, a végén képesítővizsgával.⁵⁰ (A rövid idejű VKM-szakirányítás után a felügyelet ismét széttagolódott, 1953-ra az ipari technikumok 61 szakosításban 15 főfelügyeleti hatóság alá, a mező- és erdőgazdasági technikumok 8 szakosításban 2 főfelügyeleti hatóság alá, míg a közgazdasági technikumok 7 szakosításban 5 hatóság alá tartoztak.)⁵¹

48 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 288. ő. e. Feljegyzés Kovács Sándor elvtárs számára a KM Középfokú Oktatás Főosztálya ügyosztályvezetőjétől, 1951. május 29.

49 Magyar Közlöny 1950. október 1. 166–168. sz. 246/1950. (X. 1.) számú minisztertanácsi rendelet.
50 Magyar Közlöny 1950. november 12. 187–189. sz. A tanítóképzés történetéről részletesen ld. *Donáth Péter: Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon, 1945–1960.* Trezor, Bp., 2008.

51 *Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése, 1945–1961.* KJK, Bp., 1962. 130.: 12. jz. Az oktatásügyi tárcának és a gazdasági szaktárcának a szakképzés feletti

Mindezek megkoronázásaként külön törvényerejű rendelet készült az általános gimnáziumokról is 1951-ben,⁵² amelyben rendezték a felsőfokú oktatást eddig jellemző káoszt. Kimondták, hogy az általános gimnázium elsősorban a felsőoktatásra készít fel, így érettségije minden irányban továbbtanulásra jogosít. Maradt a humán és reálgozat, a végén érettségivel.

Játék a (lét)számokkal és a származással

A Közoktatásügyi Minisztérium a közoktatás felemelt ötéves tervében a középiskolák tanulóinak létszámát 1949–1954 között 78 540-ról csaknem duplájára, 153 452-re kívánta növelni, az 1954/55. tanévben már csupán első osztályosokból 48 ezer fővel számoltak.⁵³ Ezt az óriási tanulólétszámot azonban bizonyos preferált, előnyben részesített rétegekből kellett az oktatásügynek „előteremtenie”. A háttérret a származási arány meghatározása adta, amelyben a munkás-, illetve a szegényparaszti család jelenthetett az iskola és a diák számára „jó pontokat”. (1950-ben a tanulókat a következő kategóriákba osztották: munkás, dolgozó paraszt, értelmiségi, egyéb. Az utóbbihoz tartoztak a „kizsákmányoló foglalkozásúak”. 1952-ben a rendszer „finomodott”. Az „egyéb” kategóriát kettéválasztották „egyébre” [például tisztviselő, alkalmazott, kisiparos] és „osztályidegenre”. Utóbbiaknál az anyakönyvbe vésett „X” jelezte a gyermek „kizsákmányoló” származását.)⁵⁴

A középiskolai (és persze a témánkon kívül eső felsőoktatási) tanulólétszámnak a származást figyelembe vevő felemeléséről már 1948 végén tervezetek sora készült a párt központi szerveiben. Az Agit. Prop. Bizottság 1948. december 14-ei ülésén tárgyalták Horváth Márton előterjesztését a „munkás- és részben szegényparaszt ifjak számának emeléséről a középiskolákban”.⁵⁵ Ebben megállapították, hogy „a dolgozók iskolái, szakérettségi tanfolyamok, félbentlakásos osztályok eredménye [...] megmutatja, hogy lényeges változást a munkás származású ifjak számarányának emelkedésében ilyen rendkívüli iskolatípusok felállításával nem tudunk elérni”. A korábbi módszereken tehát változtatni kívántak, mégpedig úgy, hogy „az iskolahálózat szerves rendszerén át vinni fel a munkásgyerekeket a középiskolákra és a főiskolákra”. Ez azért is vált sürgetővé 1949-ben, mert először volt mintegy 70 ezer olyan tanuló, aki – elvégezve az általános iskola 8. osztályát – jogosult lett arra, hogy bármely középiskolában továbbtanuljon. Az előterjesztés

jogokért vívott harcáról bővebben: *Darvas Péter*: Oktatás és tervezdálkodás 1949–1953. Medvetánc 1983/4–1984/1. 59–69.

52 Magyar Közlöny 1951. május 6. 72. sz. 14/1951. tvr.

53 Ld. a 20. jz.-et.

54 *Mészáros István*: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., é. n. 119–120., 135.

55 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 9. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. december 14-ei ülése. Előterjesztés az Agit. Prop. Bizottsághoz munkás- és részben szegényparaszt ifjak számarányának emeléséről a középiskolákban.

az 1949 júliusában középiskolába iratkozók 15 ezres létszámából legalább 4500-at az ipari munkásság, 4000-et pedig a szegényparasztság gyermekeiből kívánt kiválasztani. Ezért tehetségmentő ösztöndíjakkal, karácsonyi jutalmazásokkal vonzóvá tett felkészítést határoztak el, amit a VKM rendelkezése egészített ki. „A VKM 5. főosztálya előkészíti a középiskolai felvételt úgy, hogy a felvételi utasításokban a munkásifjak előnyben részesüljenek a beiratkozásnál. Meghatározza azt is, hogy az egyes középiskolákban milyen százalékban kell munkásifjakat felvenni. A június végi beiratkozásoknál, ha ez a százalékarány nem telik ki jelentkezőkkel – a helyek nem tölthetők be és egy újabb nyári akcióval kell gondoskodni a megfelelő szociális összetételt biztosító betöltésükről.”⁵⁶ Az MDP PB december 23-ai ülésén elfogadta az előterjesztésben leírt javaslatokat.⁵⁷ Ez – hangsúlyozva a statisztikai adatok hiányosságait – mindössze 8-9%-ra tette 1948-ban a munkás származásúak arányát a középiskolákban.

Az évente többször is elkészített beiskolázási tervekben 1948 után a fő szempont a munkás- és parasztszármazásúak arányának növelése lett a középiskolákon belül. Ennek megvalósulása a statisztikákban kezdetben általában „sikeresen” kimutatható. A mindenáron elérni kívánt, előre megadott beiskolázási arányszámokat azonban egyre inkább csak a tanulók eddigi tanulmányi eredményének, sőt vágyainak figyelmen kívül hagyásával tudták elérni. „...középiskolákba, illetőleg egyetemekre kell vinnünk az általános iskola VIII., illetve a középiskola IV. osztályát legalább elégséges eredménnyel elvégző, továbbtanulásra hajlandó és arra alkalmas összes munkástanulókat [értsd: munkásszármazásúakat], a dolgozó parasztság gyerekeiből a jó eredménnyel végzetteket és az »egyéb« kategóriából a kiváló eredménnyel végző, demokratikus családból származó tanulókat” – olvashatjuk az MDP KV Oktatási Osztálya javaslatában.⁵⁸ Az idézett javaslatot megtárgyaló PB-ülés 1950. április 28-án a középiskolák I. osztályaira vonatkozóan kimondta, hogy „az emelkedés szinte kizárólag ipari munkások gyermekeiből adódjék”.⁵⁹ A felsőoktatás szociális összetétele arányának javításához nagymértékben hozzájárult a szakérettségis tanfolyamok hallgatói létszámának felemelése (1949/50-ben 2000 hallgató volt, míg 1950/51-re a tervezett 4000 helyett már 4390-et regisztráltak.)⁶⁰ A beiskolázási agitáció érdekében mozgósították a teljes apparátust: „A beiskolázás sikere döntően politikai-harci kérdés, ezért javasoljuk, hogy annak felelősei pártvonalon a megyei agit. prop. titkárok legyenek, akik a megyei iskolabizottságok (főigazgató, egy pedagógus, MINSZ [Magyar Ifjúság Népi Szövetsége] megyei titkára, MNDSZ [Magyar Nők Demokratikus Szövetsége] megyei titkára), az iskolai intézőbizottságok, (az iskola igazgatója, szülői munkaközösség vezetője, ifjúsági szervezetek megbízott-

56 Uo.

57 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 17. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1948. december 23-ai üléséről.

58 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 51. ő. e. MDP Politikai Bizottság 1950. április 28-ai ülése. A KV Oktatási Osztály átdolgozott javaslata (április 26.) az 1950/51-es tanév beiskolázására.

59 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 51. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1950. április 28-ai üléséről.

60 Ld. a 13. jz.-et.

ja) a tömegszervezetek munkáját irányítják és a V. K. M. szervek [!] munkáját ellenőrzik.”⁶¹

1951/52-re kialakult az iskolai felvétellel foglalkozó adminisztráció teljes rendszere is. A középiskolai felvételi ajánlásokat az iskolai intézőbizottságok készítették el, a döntést a megyei iskolabizottságok hozták meg (középiskolai felvételi, kollégium és ösztöndíj kérdésében) az előre megadott keretszámok alapján. A megyei iskolabizottságokat a megyei tanácsok oktatási osztályai irányították a járási iskolabizottságokkal egyetemben. Teljessé vált a hierarchia: az általános és középiskolánál létrejövő bizottságok, járási bizottságok, megyei bizottságok, VKM, fölötte a párt ellenőrzése.⁶² (A VKM mint irányító a beiskolázás számait és szempontjait eljuttatta a megyei tanácsok oktatási osztályaihoz és összehangolta a tömegszervezetek, a sajtó, rádió stb. munkáját is.)

A szakérettségis tanfolyamokra jelentkezőket az üzemekben szűrték meg a szakszervezeti és a pártbizottságok. Az agitációs munkát végzők számára külön összefoglalták e munka buktatóit. Ilyen volt például a szervezetlenség: „szükséges, hogy a megyei agit. prop. osztály a tömegszervezetek agitációs tervét összehangolja” (például: „nehogy egy-egy szülőt naponként többször látogassanak meg különböző, egymásról nem tudó népnevelők”, vagy ha közben a tanuló „ellenséges befolyás következtében a nyár folyamán lemond a továbbtanulásról”, az ellen azonnal fel kellett lépni). Mindemellett más típusú „hiba” is fenyegetett: „Vigyázzanak elvtársak, hogy az egyéni agitáció ne felelőtlen ígéretés legyen, hanem valóban politikai agitáció [...], amely a nép államának támogatása mellett kihangsúlyozza elsősorban a munkásszülőknél az öntudatos szülők feladatait gyermekeik és a népi demokrácia iránt. [...] a szülők áldozatvállalására is szükség van.” Ilyen „hiba” azonban még a propagandaanyagokba is becsúszott: „A *Népnevelő*-cikk könnyen úgy érthető, mintha minden egyes munkás és dolgozó paraszt származású tanuló kollégiumi ellátásban részesülne. Ez természetesen téves” – olvashatjuk.⁶³

Az 1950/51. évi beiskolázási tapasztalatokat összegző jelentés sorozatos sikerekről számolt be. A középiskola 1. osztályába előirányzott 32 ezer tanuló helyett 35 850 főt vettek fel, az állami középiskolákban a munkásszármazásúak aránya 40,2% lett (tervezett: 37,5%), az általános gimnázium első osztályába a tervezett 13 ezres tanulólétszám helyett 15 570 tanuló járt, ezzel szemben azonban az ipari technikumban a tervezettnél háromszázzal kevesebbet, 6700 tanuló tudtak csak felvenni, és a megállapított 75%-os munkás származást sem tudták teljesíteni.⁶⁴ Mindez azonban nehezen feleltette, hogy a középiskolák tárgyi-anyagi feltételei semmiben sem javultak, hiányzott a megfelelő számú oktatószemélyzet, nem volt elég tankönyv, kollégium, tanterem, felszerelés stb. Mindezek ellenére azonban változatlanul folytatódott a tanulólétszámok nagymértékű

61 Ld. az 58. jz.-et.

62 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 289. ő. e. Az MDP APO általános és középiskolai alosztályának levele az 1950/51-es beiskolázással kapcsolatos kérdésekről a megyei agit. prop. osztályok vezetői számára. Dátum nélkül.; Uo. a KM helyzetjelentése az 1951/52-es beiskolázásról.

63 Uo.

64 Ld. a 12. jz.-et.

emelése, az 1951/52-es tanévre a középiskolákban például 16 100 fővel tervezték növelni a létszámot, így az állami középiskolák összes tanulói létszáma 91 510 főről 107 600 főre növekedett volna. (Hangsúlyozom: változatlan, már eredetileg is igen szűkös körülmények közepette.) A preferált terület a műszaki oktatás lett, élén az ipari technikumokkal, illetve az általános gimnázium reáltagozatával. Az aránytalanságokat erőszakos átirányítással igyekeztek elfedni. „Tavaly [1950/51. tanév] igen nagyméretű volt a túljelentkezés az általános gimnáziumokba, hiány volt a közgazdasági középiskolába s az ipari technikumok közül a gépipariba jelentkezett [a] tanulóknak a túlnyomó többsége. Ezért elég komoly méretű átirányításra volt szükség a beiratáskor és azután is” – foglalta össze az 1951/52-es beiskolázásról szóló jelentés.⁶⁵

Az, hogy gond van, legkorábban a lemorzsolódás arányaiból derült ki. Már 1949. december elején is panaszkodtak a minisztériumi szervek, hogy a jelentkezés és a beiratkozás között a középiskolába felvett munkásgyermekek 32,3%-a [!] lemorzsolódott. Ennek okaként a kollégiumhiányt, az ipari tanulóként való elhelyezkedést, betegséget, családi okokat, illetve a gyermekek és szüleik által használt egyéb találcsony kifogásokat hozták fel.⁶⁶ Az iratokból az derül ki, hogy ezen a helyzeten az évek során sem sikerült segíteni. Így aztán a lemorzsolódást okozó „szabotázs” – mint az általános iskola esetében is láthattuk – a VKM nem megfelelő működése ellen induló kampány egyik vádpontjává vált. „A Pártnak a beiskolázás kérdésében elért sikerét a V. K. M.-ben megbúvó ellenséges elemek szabotálni tudták azzal, hogy a tanév előkészítésénél nem vették figyelembe, milyen összetételű az új diákifjúság, milyen előképzettséggel és anyagi lehetőségekkel kerül az első évfolyamokba. Így a kollégiumi helyek, a menzák, az ösztöndíjak és a tankönyvek körüli szabotázzsal a tanulmányi túlterheléssel – különösen az első évfolyamokban – nagyfokú lemorzsolódást tudtak elérni.”⁶⁷ Azzal azonban még az előzőekben idézett „feljelentő javaslat” készítője is egyetértett, hogy a lemorzsolódás csökkentéséhez bőségesebb költségvetési támogatásra lenne szükség. (Például az 1951/52-es tanévben a 7200 középiskolai diákokotthoni férőhelyre 13 586 jelentkező volt.)⁶⁸ Ezzel párhuzamosan kampány indult a „túlterhelés” csökkentésére is. Ennek egyik gyöngyszeme az volt, amikor a gimnáziumi osztályok esetében előírták a tankönyvekből megtanulandó tananyag lapszámát. Íme: „A naponként megtanulandó tananyag lapszáma osztályonként a következő: I. oszt. 3,35, II. oszt. 5, III. oszt. 4,5, IV. oszt. 3,27.”⁶⁹

65 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 76. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1951. május 18-ai ülése. Jelentés az 1951/52. évi beiskolázásról, 1951. május 17.

66 Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből. Szerk. Kardos József–Kornidesz Mihály. I–II. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. I. 279–281. Minisztériumi kollégiumi értekezleti jelentés a középiskolai lemorzsolódásról, 1949. december 10.

67 Ld. az 58. jz.-et.

68 Ld. a 65. jz.-et.

69 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 47. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1950. április 24-ei ülése. A KV Oktatási Osztály előterjesztése az általános iskolai és általános gimnáziumi óraterv módosítására.

Versenyben a vállalatokkal

Mint már említettük, nem kis gondot okozott a felsőoktatásba „szánt”, megfelelő származású fiatalok esetében, hogy az általános és középiskolát végzettek számára az üzemek kedvező elhelyezkedési lehetőségeket biztosítottak, így iskola és termelőüzem versengett a fiatalokért. Az MDP KV Államgazdasági Osztályán külön értekezletet tartottak arról, hogy mi történjen azokkal, akik nem kerülnek be az egyetemekre. Szerintük „nem volna helyes közvetlenül az érettségi után intézményesen elhelyezni a végző középiskolások közül azokat, akik nem mennek egyetemre, mert ezzel zavarnánk a beiskolázási terv végrehajtását. Bárataik és ismerőseik elhelyezése – a kedvező elhelyezkedési lehetőségek – előreláthatólag elvonná a felvételre jelentkező diákok egy részét az egyetemről.” Ezért úgy döntöttek, hogy az elhelyezkedés segítése csak augusztus 15. és szeptember 15. között induljon meg, amikor a diákok egy része már magától is munkahelyet talált.⁷⁰

Az üzemekkel való rivalizálás – mint panasz – folyamatosan szerepelt a beiskolázásról szóló jelentésekben. „Az üzemek, hivatalok a továbbtanuláshoz fűződő országos érdekekkel nem törődve igen sok diákot alkalmaztak” – olvashatjuk az 1950/51-es beiskolázásról szóló jelentésben. A másik rivális az ipari tanulók alkalmazásával foglalkozó Munkaerő-tartalékok Hivatala volt, amely – hivatalosan – szintén csak az iskolai felvételek lezárása után szerződtesített ipari tanulókat. Az összeütközések azonban ezzel az intézménnyel is mindennaposak lettek.⁷¹ Az 1951/52. tanévi beiskolázásról szóló jelentésben az üzemek változatlanul negatív hozzáállását is okolják a lemorzsolódásért: egyes üzemek „felvettek és elhelyeztek tanulókat tanulmányaik befejezése előtt”, és egyes fiatalok „a csábításnak engedve meggondolták magukat és állásba mentek”.⁷² Minden kampány ellenére az 1951/52-es tanévben is 10,6% a lemorzsolódás a középiskolákban (a közigazgatási középiskolában 12,1%).⁷³

Középiskolai „felemelt terv”

Az MDP II. kongresszusa az „eredmények” alapján a középiskola területén is felemelte az első ötéves terv arányszámait. Ez az iskolákon belül a végleteleg feszített munkát, a valóságtól teljesen elszakadó arányszámokat és a lehetőségtől rendkívül távol eső előírt létszámnövekedést jelentett. A kongresszus nyomán a Közoktatásügyi Minisztériumnak a középiskolák „felemelt” ötéves

70 MOL M-KS 276. f. 65. cs. 341. ó. e. Az MDP KV Államgazdasági Osztály feljegyzése Donáth Ferenc elvtárs részére, 1950. június 6.

71 Ld. a 12. jz.-et.

72 Ld. a 18. jz.-et.

73 MOL M-KS 276. f. 86. cs. 90. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Bizottság 1952. január 5-ei ülése. Az 1952/53. év iskoláztatási feladatai, 1951. december 28.

tervére vonatkozó javaslatát 1951. október 5-én Darvas József miniszter tárta az MDP Agit. Prop. Bizottsága elé. Az általános iskolák esetében már említett módszer szerint a középiskolai tanulólétszámot is mechanikusan felemelték. Ez a szám 78 600 (1949/50) tanulóról 153 452-re (1954/55) nőtt, és e tömeg 78%-át munkás- és parasztszármazású gyermekekből kellett volna „produkálni”. Az „újraosztás” igazi vesztese az általános iskola lett, amelynek beruházási részesedését nagy arányban csökkentették, míg a középiskolák és egyetemek esetében a javaslat még némi növekedést irányozott elő. Ez azonban korántsem állt arányban a megnövelt tanulólétszámmal. (Középiskoláknál az eredeti ötéves tervben 332,6 millió Ft beruházási összeg szerepelt, a javított [felemelt] keretben pedig 496,6 millió Ft.)⁷⁴

A tervezet a legnagyobb arányú fejlesztést a középiskolák szintjén az ipari és mezőgazdasági technikumoknál (itt lehetett népgazdasági érdekekre hivatkozni!) és az óvónőképzőknél javasolta (a növekvő óvodaigény erősen összefüggött a nők tömeges munkába állításával). Szintén célként fogalmazódott meg a középiskolák földrajzi elhelyezkedésének egyenletesebbé tétele (az ötéves terv folyamán 50 olyan településen kívántak középiskolát nyitni, ahol addig még nem volt). A hatalmas tanulólétszám-fejlesztés tanárhiányt eredményez majd – feltételezték a minisztériumi javaslatban –, ezért heti óraszámemelést és az egyetemet végzettek átirányítását tartották szükségesnek. A munkás-paraszt származásúak beiskolázásához elengedhetetlenül szükséges volt a diákotthoni férőhelyek emelése (a tervben: 1950: 17 000, 1954-re: 39 070). Emellett azonban a diákotthoni költségekhez való szülői hozzájárulás mértékét is növelték. Az 1951/52. tanévben például a diákotthonban lakó tanulók 35%-a térítés nélkül lakott ott, 45%-uk havi 50 Ft-ot, 15%-uk havi 100 Ft-ot és 5%-uk havi 150 Ft-ot fizetett. Az 1952/53-as tanévre két új tényezőt is figyelembe vettek a díjazás megállapításánál: a tanulmányi eredményt és az anyagi helyzetet. Díjtalan csak kitűnő eredményű tanuló lehetett, a tanulók többsége, illetve szülei így 30–100 Ft közötti összeggel járultak hozzá a költségekhez.⁷⁵

A „felemelt” tervjavaslatot az MDP PB 1951. október 18-ai ülésén elfogadta, némileg csökkentette a középiskolákra előirányzott tanulólétszámot (153 452-ről 146 445 főre, a munkás-paraszt arányt 75%-ra), és utasította a Tervhivaltal, hogy fél éven belül dolgozza ki az elfogadott beiskolázási létszám anyagi feltételeit.⁷⁶ Az OT bevonása azonban e területen újabb költségvetési csökkentéseket jelentett.

Az 1952/53. tanévről szóló beiskolázási tervezet előrevetítette a felemelt terv teljesítésének szinte matematikai lehetetlenségét.⁷⁷ A végzett 79-80 ezer

74 Ld. a 20. jz.-et.

75 MOL M-KS 276. f. 54. cs. 186. ő. e. Az MDP KV Titkárság 1952. március 26-ai ülése. Az Államgazdasági Bizottság javaslatai, b) Előterjesztés a középiskolások diákotthoni és egyéb hozzájárulásainak rendezéséről.

76 Ld. a 24. jz.-et.

77 Ld. a 73. jz.-et.

nyolcadikos tanulóból 40 ezret kellene a középiskola első osztályába beiskoláznia, ráadásul úgy, hogy a tanulók 75%-a munkás- és parasztszármazású legyen. Az ötéves terv „legfeszítettebb tanéveként” jellemezte az 1952/53-as tanévet a tervezet, mert a 14 866 kilépő negyedik helyére több mint 36 ezer első osztályost kellene beiskoláznia, a megígért beruházási összeg pedig „messze elmarad az 1953. év számai mögött”. A 75%-os szociális arány sem volt teljesíthető, minden egyes munkás- és parasztszármazású gyermekért harcot vívott a szakoktatást irányító MTH, a termelés és a középiskolai oktatás. Nem kis feszültséget keltett ezzel szemben, hogy az értelmiség gyermekei körében igen erős volt a középiskola iránti igény, és ugyan a jelentkezők 58%-a bejutott ebbe az iskolatípusba, a kimaradt jó tanulók számos panaszt küldtek a hatóságokhoz. „Nem egy helyen valóban voltak szektáns jelenségek: pl. pedagógusok jól tanuló gyerekeit nem akarták felvenni, mert apjuk vagy anyjuk kulák származású” – érzékeltette a beiskolázás mindennapi küzdelmeit.

A megfelelő pedagóguslétszámot sem voltak képesek az oktatás irányítói biztosítani az erőszakos átírányításokat lehetővé tevő MT-határozat dacára sem, 1952-ben például a végzősök alig 40%-át sikerült középiskolában munkába állítani. Miközben távlatokban a KM Terv- és Pénzügyi Főosztálya ismételten a – szerintük – 1955/56-ra kialakuló középiskolai tanárfeleslegre figyelmeztetett, amit egyszerűen óraszámcsökkentéssel és általános iskolában való elhelyezéssel kívánták majd levezetni.⁷⁸ A zavar teljessé vált, egy időben verték félre a haragot tanárhiány és fenyegető túlképzés miatt.

Az 1949 óta folyamatosan „reformált” középfokú szakoktatás a korszak egyik legkuszább problémájává nőtte ki magát. „Az ipari technikumok 1949 óta minden évben változtak, gimnáziumokból technikumokká alakultak, majd erősen specializálódtak. A mezőgazdasági technikumok tanulmányi ideje 4 évről 3 évre csökkent. Mindez óratervi, tantervi, tankönyvi és tanárvaltozással járt, amit a tanulók megsínylettek” – összegezte némileg önkritikusan a technikumok helyzetéről 1952-ben készített MDP KV titkársági határozat.⁷⁹ Az idézett mondatok egyben bemutatták ezen iskolatípus egy év alatti „fejlődését” is. Korábban az ipari technikumok esetében 44 tagozatnál tartottunk, 1952 májusában 47-féle ipari és 11-féle mezőgazdasági technikumban folyt képzés. Az iskolák felügyelete is hasonlóan szétaprózódott, 10 a belügyhöz, 11 a kohó- és gépiparhoz, 9 a könnyűiparhoz, 7 az élelmezésügyhöz, 6 a közlekedéshez, 4 az építésügyhöz, míg 11 a földművelésügyhöz tartozott. Az általános pedagógiai felügyelet és a közismereti tárgyak oktatásának irányítása ugyan a KM kezében volt, de a szaktárcák összehangolatlansága csak növelte a káoszt a területen.

„A szakminisztériumok és a K. M. között hiányzik még a szerves együttműködés a technikumok irányításában. [...] Nincsen olyan szerv, amelyik egységé-

78 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 288. ó. e. A KM Terv- és Pénzügyi Főosztálya jelentése a vezetői kollégiumhoz, 1952. július.

79 MOL M-KS 276. f. 54. cs. 194. ó. e. A Titkárság 1952. május 21-ei ülése. Határozat az ipari és mezőgazdasági technikumok helyzetéről, 1952. június 4.

ben áttekintené a technikumok problémáit. [...] Az irányítás hibái vezettek a túlzott specializáláshoz, az óratervek és tantervek maximalizmusához és dilettantizmusához, az igazgatók, szaktanárok képzésének elhanyagolásához. A kettős irányítás sok zavart okoz a tervezésben, az iskoláztatási munkában is. A szakminisztériumok sokszor előzetes megbeszélés nélkül befejezett tények elé állítják a KM-et: új tagozatok nyitása, meglévők áttelepítése stb.”⁸⁰

A túlspecializált középiskolákban rendkívül magas volt az óraszám, szerteágazóan sok a tantárgy (miközben az alaptantárgyakhoz is igen gyakran hiányoztak a tantervek, tankönyvek, tanárok). A technikumokban körülbelül 400-féle tankönyvet használtak, ezek a Központi Vezetőség határozatára, rohamtempóban, néhány hónap alatt készültek el – meg is látszott minőségükön és használhatóságukon. A közismereti tárgyak redukálása az adott szintre és óraszámra szintén nem történt meg, illetve nem volt egységes. Az MDP Titkárság határozata szerint gond volt a nevelőkkel is, hiszen ezekbe az iskolatípusokba sokszor pedagógiai tapasztalat nélkül kerültek be mérnökök, műhelyvezetők. Az igazgatók 95%-a mérnök vagy tanár végzettségű volt, de politikailag „kétes elemek”, míg helyetteseik tapasztalatlan munkáskáderek. A mérnökök fluktuációja a jobb fizetések csábítása miatt igen nagy mértékűre emelkedett, ezzel szemben a „műhelyoktatók többsége idős ember, volt művezetők, mesterek, nagy részük politikailag szintén nem megfelelő”.

Nem volt titkolható azonban sokáig az sem, hogy a technikumok tanulmányi eredményei katasztrofálisak, a diákok 10–14%-a megbukott, az elégségesek aránya is 18% fölötti volt. (A mezőgazdasági technikumokban a 3 évre sűrített tananyag „túlterhelő” hatása mellett a „túl liberális” osztályzást is szemükre vetették a tanároknak!) Az idézett titkársági határozat a terület rendbetételére tárcaközi technikai bizottság létrehozását írta elő, amelynek vezetője a KM képviselője lett – és ezzel a mozzanattal indult meg a KM hatáskörének visszaállítása a középfokú szakképzés területén. Új helyzet alakult ki azonban a KM-ben (is) a törvénytelenégeket és hibákat feltárni próbáló 1953. júniusi KV-határozat nyomán.

A „hibák feltárása” – az apparátusok folytatódó harca

Az 1953. június 27–28-ai KV-határozat a közoktatás területén is a hibák feltárására ösztönzött.⁸¹ 1953. október 7-ei dátummal azonban ismét az előző javaslatok szerzőjeként megismert Horváth Márton készített rövid összefoglalót a területről a PB számára „A közoktatásügy kérdései” címmel.⁸² Az ezen a területen is fellelt „súlyos fogyatékoságokért” – Horváth szerint – a minisztériumot terhelte a felelősség. Egrészt „a gyors ütemű iparosítás szükségleteiből kiindulva a szak-

80 Uo.

81 A Magyar Dolgozók Pártja határozatai i. m. (8. jz.) 188–206.

82 MOL M-KS 276. f. 65. cs. 341. ó. e. A közoktatásügy kérdései, 1953. október 7.

káderképzés területén olyan számszerű célkitűzések megvalósítását vállalta magára kritikátlanul a minisztérium, amelyhez a megfelelő objektív feltételek nem voltak és ma sincsenek adva”, másrészt a minisztérium „elhanyagolta, háttérbe szorította egész népünk kulturális színvonala és a közép- és felsőoktatás szempontjából is nélkülözhetetlen általános iskolai oktatás megvalósítását és színvonala emelését”. Ezeket a szemrehányásokat a minisztériumi vezetés annak ellenére kapta, hogy mind a mennyiségi szempontok erőltetése, mind az általános iskolákra fordítandó pénzüsszegek lefaragása nem tőlük, hanem a pártadminisztrációtól, illetve az Országos Tervhivattól indult ki. A korábbiakból láthatuk, e döntésekbe vajmi kevés beleszólásuk lehetett a folyton cserélődő minisztériumi tisztviselőknek. A minisztérium hibájaként rótták fel azt is, hogy az 1953. júniusi KV-határozatot és a kormányprogramból adódó feladatokat a minisztérium „túlságosan lassan” hajtotta végre. „Mindez azt eredményezte, hogy a K. V. határozatának jelentőségét a szocializmus építése, közelebbről a közoktatás szempontjából a pedagógusok, egyetemi oktatók ma sem értik eléggé.” Horváth Márton kritikával illette a tanterveket is (amelyek szerinte az általános iskola 5. osztályában minimalisták, a középiskolák 3–4. osztályában azonban maximalisták), elhanyagoltnak tartotta a pedagógia tudományt, alacsonynak a pedagógusok életszínvonalát stb.

Az 1953. június 27–28-ai KV-határozat nyomán az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya – valószínűleg Horváth Márton összefoglalóját előkészítendő – szintén jelentést készített a közoktatás főbb kérdéseiről és az osztály köznevelési részlegének munkájáról.⁸³ Ebben élesen kritizálták az oktatásügy területén végzett elkapkodott, szervezetlen, sorozatban válságokat előidéző döntéseket, melyekért ők is a minisztériumot tették felelőssé. Elsősorban azt vetették a KM szemére, hogy a minisztériumi munka elbürokratizálódott, „egyoldalú aktagyártássá vált”. Nem volt megfelelő a „káderellátás” sem, miként a minisztérium lett a hibás abban is, hogy nem támaszkodott kellőképpen az iskolai és pedagógus-pártszervezetekre. Bírálataukban azonban megemlézték hogy a túlmeretezett, túlhajszolt közoktatási terv végrehajtásához az elemi feltételek is hiányoztak. Elkerülhetetlen volt azonban, hogy az Agit. Prop. Osztály saját munkáját is (ön)kritikusan szemlélje. Különösen az feltűnő, hogy „felrótták maguknak”, miszerint beleavatkoztak a minisztérium munkájába (például az osztály „magára vállalta a minisztériumok felső pártszervek elé kerülő előterjesztéseinek átdolgozását, illetve kidolgozását [...]. Párhuzamosan foglalkozott a minisztériumok legfontosabb feladataival, ezzel a munkát megduplázta”), és így nem csoda, hogy emellett elhanyagolták a tudományos-ideológiai alapozást. E jelentés szerint ez volt a legfőbb oka a reformok bizonytalanságainak, az állandó átszervezéseknek.

1953. október 10-én az Agit. Prop. Osztály – a hagyományokat folytatva – újabb javaslatot készített a legfontosabb közoktatási (általános iskolai és kö-

83 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 284. ő. e. Jelentés a közoktatás főbb kérdéseiről és a KV Agit. Prop. Osztály köznevelési részlegének munkájáról. Dátum nélkül.

zépiskolai) feladatok megoldásáról. Ebben számos kötelezettséget rótt az 1953 júliusa óta immár Oktatásügyi Minisztérium (OM) munkatársaira,⁸⁴ és többek között azt is előírta, hogy az előző években szétrombolt tudományos háttér⁸⁵ pótlására pedagógiai tudományos intézetet kell létesíteni.⁸⁶ November 10-ei dátum szerepel azon az iraton, amelyet az OM Terv- és Pénzügyi Főosztálya szignált.⁸⁷ Ebben a közoktatás 1954. évi tervjavaslatát készítették elő, de egyben kitértek a kormányprogram által feltárt hiányosságok kezelésére is. Pénzügyi eszközeiket 1954-ben az általános iskolák, különösen a falusi, elhanyagolt általános iskolák fejlesztésére javasolták fordítani, javítani akartak a felső tagozat szaktanárellátásán, továbbá korrigálni kívánták a közép- és felsőfokú oktatás területén a tanulólétszám valóságtól elrugaszkodott meghatározását.

A jelentéskészítés végtelen sora tovább folytatózott: 1953. december 18-án az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya foglalta össze ismét a közoktatás helyzetét és feladatait.⁸⁸ A 24 oldalas, rendkívül részletes dokumentumot ezúttal együtt jegyezte a minisztérium és a pártvezetés, hiszen Erdey-Grúz Tibor miniszter (OM) és Horváth Márton közösen írták alá. A hibák felelőseként „megosztva” és „önkritikusan” a minisztériumot és a KV Agit. Prop. Osztályát jelölték meg. Ez utóbbi a „baloldali szektarianizmusából” adódóan követte el hibáit, míg a KM, illetve az OM túl „practicista”, bürokrata szervezet volt. „Rendeletek tömegével árasztotta el az intézményeket, irányító munkája elszakadt a gyakorlattól, akadályozta a területi apparátus önálló fejlődését, hozzájárult a pedagógusok túlterheléséhez” stb. A jelentés készítői azonban panaszkodtak a pénzügyi beruházásokat rendszeresen lecsökkentő, a szakmai véleményeket az asztalról lesöpörő szervekre is: „Az OM munkáját megnehezíti, hogy egyes állami szerveink, elsősorban az OT, a PM [...] lebecsülik a közoktatást, problémáit nem ismerik, intézkedésekkel gátolják fejlődését, jogos igényeit nem egy esetben visszautasítják.” Ezzel szemben az Agit. Prop. Osztály „nem tárta fel a köznevelés irányításában mutatkozó hiányosságokat. Nem nyújtott elegendő segítséget sem az állami vezetésnek, sem az egyetemi, iskolai pártszervezeteknek, nem lépett fel megfelelően a közoktatás lebecsülése ellen.” Az MDP PB december

84 Nem függetlenül a bírálóktól 1953. július 4-én a volt felsőoktatási miniszter, Erdey-Grúz Tibor került a felsőoktatást újra szakterületébe olvasztó Oktatásügyi Minisztérium (OM) élére. Az addigi miniszter, Darvas József a Népművelési Minisztérium vezetését vette át.

85 Az MDP PB 1950. március 29-ei határozatában, amely a „Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban mutatkozó ellenséges tevékenységről” szólt, a „szabotázs” egyik központjaként a Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézetet (ONI) nevezték meg, ami 1950. április 29-én az intézet megszüntetéséhez vezetett. Ezzel megszűnt a „reformok” pedagógiai tudományos háttérintézménye.

86 Dokumentumok i. m. (66. jz.) I. 7–11. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata az általános iskola következetes megvalósítására és a középfokú oktatással kapcsolatos feladatokra.

87 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 283. ő. e. Az OM Terv- és Pénzügyi Főosztályának előterjesztése az Oktatásügyi Minisztérium Vezető Kollégiumához, 1953. november 10.

88 MOL M-KS 276. f. 53. cs. 153. ő. e. Az MDP PB 1953. december 23. ülése. A KV Agitációs és Propaganda Osztály jelentése a közoktatás helyzetéről és feladatairól, 1953. december 18.

23-ai ülésén tárgyalta meg a közoktatás helyzetét az idézett jelentés alapján. Az előadó Mód Aladár volt, és számos hozzászóló csatlakozott hozzá: Erdey-Grúz Tibor, Jóboru Magda, Kovács József, Várhegyi György, Andics Erzsébet, Petrák Lajos, Darvas József, Nagy Imre, Hegedüs András, Horváth Márton, Szalai Béla, Gerő Ernő, Komócsin Zoltán, sőt maga Rákosi is. A jelentés végéhez csatolt határozati javaslat teljes sikert aratott. Annál is inkább, mert a hibák ostromozása mellett az 1950. március 29-ei KV-határozat óta eltelt fejlődésre helyezte a hangsúlyt. Mindenki egyetértett abban, hogy a jövőben az általános iskola fejlesztése kapja a legfőbb támogatást – miközben az egész jelentésen belül csak körülbelül egy oldal foglalkozott ezzel a kérdéssel, természetesen minden gond orvoslását megígérve, míg a középiskolákra, és főleg az egyetemekre, már a határozat terjedelmében is sokkal több hely jutott, összesen mintegy 11 oldal.

A KV 1954. február 15-én foglalkozott az oktatás helyzetével, és helybenhagyta a PB előzőleg idézett megállapításait: „közoktatásunk területén jelentős hiányok is vannak, amelyek részben a Központi Vezetőség június 27–28-ai határozatában feltárt hibákból, részben az Oktatásügyi Minisztérium és a Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztályának hibáiból, elsősorban közoktatás-politikánk elvi, tudományos megalapozottságának hiányosságából következnek”.⁸⁹ Megállapították, hogy az általános iskola fejlesztését elhanyagolták, ezzel szemben túlfejlesztették és „túlszakosították” a közép- és felsőoktatást, valamint az iskolákra fordított anyagi eszközök nem feleltek meg az előírt és teljesített létszámemelkedésnek. A pártvezetést azért érte kritika, mert „nem foglalkozott kellő alaposággal az oktatás kérdéseivel, míg a minisztérium hiányosan alkalmazta a szovjet pedagógia eredményeit, a magyar nyelv, történelem oktatásában nem érvényesült a hazafias nevelés, a tananyag egyszerre jelentett túlterhelést és alulterhelést, ami összességében színvonalesítéshez vezetett”. Kritikát kapott a munkás-paraszt ifjúság nevelésének elhanyagolása (a szociális helyzet figyelmen kívül hagyása) csakúgy, mint az iskola–szülő kapcsolat „formálissá válása”. A határozat előírta, hogy 1960-ig teljessé kell tenni az általános iskola szakrendszerét, fel kell számolni a szükségtantermeket stb., a középiskoláknál pedig a valódi igényekhez kell igazítani a beiskolázási kereteket.

A közoktatás területén érvényesülő pártirányítás kritikája újabb átszervezésekhez vezetett, ami ezúttal az Agit. Prop. Osztályt sem hagyta érintetlenül. Az oktatási és kulturális feladatkört elválasztották a propaganda területétől, és Berei Andor vezetésével létrejött az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztálya (TKO), melynek tudományos és köznevelési részlege élére 1954 júliusában Kónya Albertet (addigi oktatásügyi miniszterhelyettest) nevezték ki.⁹⁰ Az új TKO gyakorlatilag megismételte a minisztériumi osztályokat, minden iskolatí-

89 Dokumentumok i. m. (66. jz.) I. 17–24. Az MDP KV határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól, 1954. február 15.

90 MOL M-KS 276. f. 54. cs. 324. ő. e. Az MDP KV Titkárság 1954. július 5-ei ülése. Javaslat a Tudományos és Kulturális Osztály szerkezetére és vezető kádereire, 1954. július 3.

pusnak alosztálya, illetve előadója volt – a párhuzamosság a kormányzat és a párt központi szervezete között nemhogy szűnőben nem volt, hanem megerősödött.

Miközben a közoktatásügy „pártközpontos” vezetését szintúgy kritika érte, a februári párthatározat végrehajtásának értékelése alapvetően a pártapparátus kezében maradt, és a rivalizálás, a felelősség egymásra tologatása folytatódott. Horváth Márton már 1954 áprilisában arra utasította a közép- és általános iskolai alosztályok vezetőit, hogy ellenőrizzék az OM-ben a februári határozat végrehajtását. Az ellenőrzésről feljegyzés készült, ami május 12-én került Horváth elé. Egy későbbi (július 24.), a TKO által készített feljegyzésből⁹¹ megállapítható, hogy Horváth a kritikus hangvételű iratot senkivel nem beszélte meg és nem is küldte tovább. Ennek ellenére annak tartalma kiszivárgott, s az OM vehemens tiltakozását indította el. Erdey-Grúz Tibor miniszter július 12-én⁹² jogosan kifogásolta Berei Andornál a hozzá hónapokkal később került jelentést (amiről nem tudhatta, hogy április–májusban készült), és aminek előkészítéséből őt teljesen kihagyták. Berei Erdey-Grúz tiltakozása nyomán feljegyzést kért az esetről a TKO-tól, amely szerint „a jelentés előkészítésének módszere [...] az volt, hogy mind az alosztályok vezetői, mind a munkatársak részletes megbeszélést folytattak a minisztérium szakfőosztályainak vezetőivel, részben az egyetemek vezetőivel, illetve megyei oktatási osztályvezetőkkel, köznevelési felelősökkel. A miniszter és miniszterhelyettes elvtársakkal nem beszéltek meg személyesen a tapasztalatainkat. [!] Az anyagot azonban azzal a kéréssel továbbítottuk az osztályvezetőhöz [Horváth Mártonhoz], hogy tegye lehetővé a tapasztalatok megbeszélését. Erre sor nem került.” Elégé nyilvánvaló, hogy a minisztériumi vezetést teljesen figyelmen kívül hagyva, de közben az ő tevékenységüket is minősítve, szinte konspirálva folyt az ellenőrzés a pártapparátus részéről körülbelül hat héttel a PB-határozat után. A határozatban leírt feladatok pedig olyan nagyságrendűek voltak, hogy ennyi idő alatt bármiféle látványos és igazolható haladást elég nehezen lehetett volna elképzelni.

Az Oktatásügyi Minisztérium vezetője 1954. július 12-én foglalta össze a februári párthatározat végrehajtása érdekében végzett munkájukat.⁹³ Látszólag kicsinyes huzakodás, valójában élethalálharc kezdődött. Az OM részéről határozottan elutasították azt, hogy a pártközpont jelentése szerint „az OM vezetése a határozatot elfogadta, de nem tette teljesen magáévá”. (Ezt a vádat azzal indokolta a pártapparátus, hogy nem készült „operatív terv” a végrehajtásról, több évre lebontva a tennivalókat.) Vita keletkezett abból is, hogy az általános iskolák fejlesztése ügyében előírt minisztertanácsi előterjesztést ki és hogyan készítette elő. Erdey-Grúz Tibor szerint április 30-án a fejlesztési terv már a megyék-nél, járásoknál, illetve a Minisztertanács Titkárságán is ott volt. Az előterjesztés

91 MOL M-KS 276. f. 91. cs. 21. ó. e. Az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztály feljegyzése Berei elvtárs számára, 1954. július 24.

92 MOL M-KS 276. f. 91. cs. 21. ó. e. Erdey-Grúz Tibor oktatásügyi miniszter levele Berei Andorhoz, 1954. július 12.

93 Uo.

vázlatát ott készítették el. (Látható, hogy ezen előkészületekből a minisztérium részéről mintha „kifejejtették volna” a MDP KV TKO-t. Erdey-Grúz komolyan vette és – ezt az eljárást igazolandó – hivatkozott is a Nagy Imrével telefonon folytatott megbeszélésére, ahol Nagy állítólag azt mondta: „nem elegendő csak párhatározat alapján dolgozni, szükséges a párhatározat után állami határozathozatal is”.) Ezzel szemben a TKO jelentése magának vindikálta a minisztertanácsi előterjesztés előkészítését, „látva a határozatban foglalt egyes rendelkezések végrehajtása körüli vonakodást”. Az OM szemére vetették, hogy nem harcol eléggé az iskolaépületek visszaadásáért, a tanárok/tanítók földhöz juttatásáért stb. Az Erdey-Grúz által szignált, Bereinek írt OM-jelentésből kiderült az is, hogy 16 épületre volt ígéretük, de az erejük kevés nagyobb eredmények eléréséhez, ezért kormányhatározatot kértek a kérdéstről. (Az egyes minisztériumokhoz írt, épületeket visszaigénylő levelüket sokszor válaszra sem méltatták, máskor, mint például a Belügy- és a Honvédelmi Minisztérium esetében minden épületre vonatkozóan visszautasítás volt a válasz.)⁹⁴

*

A párt-, illetve a szakapparátus közötti hatalmi harc tehát tovább folytatódott, és a küzdelemben hol az egyik, hol a másik fél került előnyösebb helyzetbe (Nagy Imre kormányprogramjával például úgy tűnt, hogy a minisztérium válik fontosabb szereplővé, ami azonban csak ideig-óráig tartott.) Az egyik párthatározatot, jelentést, tervezetet követte a másik, mindinkább elbizonytalanítva az oktatásügy területén dolgozókat, de az irányítókat is. Végül az 1955. márciusi KV-határozat arról „értésítette” az oktatásügy szereplőit, hogy a korábban javasolt tevékenységek újabb, most már „jobboldali” hibákat szültek. Ilyennek számított például, hogy a kádermunka szakmai színvonalának emelése – a jelentés szerint – „a politikai követelmények mellőzése” mellett ment végbe, s az „éberség tompulása” is káros következményekkel járt. A hibák „felnagyítása, a destruktív kritika” szintén a negatív jelenségek körébe sorolódott.⁹⁵ Mindez sem a valóban létező közoktatásügyi válság megoldását, sem az ügy érdekében tenni akaró szakemberek munkáját nem segítette. A kör bezárult.

ÉVA KOVÁCS

PLANS FOR “DEVELOPING” PUBLIC EDUCATION BETWEEN 1949 AND 1956

The present study examines the conceptions of developing public education which made part of the five-year plan launched in 1949 and modified “upwards” in 1951 by the so-called Rákosi regime. The ideological background and preferences of these conceptions were set by two mutually contradicting decisions taken by the Central

94 MOL M-KS 276. f. 89. cs. 287. ó. e. Jelentés az új kormányprogram és a Központi Vezetőség júniusi határozata óta az általános iskolák fejlesztése érdekében tett intézkedésekről, 1954. április 22.

95 A Magyar Dolgozók Pártja határozatai i. m. (8. jz.) 331–343.

Committee of the Hungarian Workers' Party (29 March 1950, 15 February 1954), whereas economically they were determined by a military economy driven to irrationality, absurd efforts at increasing economic growth, and the gigantic dream of creating a country of iron and steel.

The present study is aimed at demonstrating how the professional considerations, arguments and warnings of those working in the public education were given or denied consideration in an atmosphere filled with everyday fear, while, with the help of archival documents reflecting the methods of an overwhelming party direction, it tries to reveal the mutual rivalities and power games among the very leaders of the public education.

The author wants to emphasize the crucial importance of the hasty, unconsidered decisions taken with regard to public education, of the overgrowth of educational bureaucracy, of the overambitious campaigns aimed at concealing reality, and of the conflicts which set against each other the chief economic institutions (National Planning Institute, Ministry of Finance, Council of National Economy) and those who tried to represent the interests of education, and to draw attention to the unmeasurable damages which all these factors caused in the area of public education.